

Munich Personal RePEc Archive

Wage convergence before and after EU accession: Theory, empirical experience and possible scenarios

János Gács and Ágnes Hárs and Antónia Hüttl

International Institute for Applied Systems Analysis and
KOPNIT-DATORG, KOPINT-DATORG, KOPINT-DATORG

2001

Online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/60162/>

MPRA Paper No. 60162, posted 16. December 2014 23:35 UTC

Bérkonvergencia EU-csatlakozás előtt és után: gazdasági összefüggések, tapasztalatok és lehetséges fejlődési pályák

GÁCS JÁNOS – HÁRS ÁGNES – HÜTTL ANTÓNIA

*A cikk értelmezni igyekszik azt a követelést, amelyet a legutóbbi időkben a csatlakozni kívánó országokkal szemben több oldalról is megfogalmaztak, miszerint bérszínvonalukkal adott mértékben már azelőtt fel kell zárkózniuk az uniós átlaghoz, mielőtt az EU-ba belépnének. A szerzők kimutatják, hogy az ilyen jellegű bérkonvergenciának lényegében nem létezik elméleti megalapozása, s hogy az elmaradottabb, később csatlakozott ún. kohéziós országok esetében a bérek felzárkózása a belépés után is csak vontatottan valósult meg. A hazai munkabérek ma az EU-átlagtól, sőt több kelet- és közép-európai ország béreitől is jelentősen elmaradtak, ugyanakkor ez az elmaradás is fontos tényezője a magyar termékek versenyképességének. A cikk felvázolja a magyar bérek lehetséges konvergenciapályáit, s ebből kiderül, hogy a hazai bérek európai felzárkózása viszonylag gyors gazdasági növekedés és expanzív beralakulás mellett is igen hosszú folyamat lesz.**

Az EU tagjelöltjei nem először tapasztalhatják, hogy a csatlakozási tárgyalások során az EU-tagországok különféle képviselői (kormánypolitikusok, pártok, nemzeti vagy EU-parlamenti képviselők, szakszervezetek stb.) meglepő felfedezéseket tesznek a tagjelöltekről, és ennek alapján sajátos követeléseket terjesztenek elő a csatlakozás feltételeként. Noha ezeket a környezetvédelemre, atomerőművekre, mezőgazdaságra, a munkabérekre és a munkaerő áramlására stb. vonatkozó követeléseket általában nem a csatlakozási tárgyalások keretében vezetik elő, kétségtelen, hogy a politika, a tömegtájékoztatás és a közvélemény áttételein keresztül hatással lehetnek a csatlakozási tárgyalások menetére és a tárgyalásokat követő ratifikációs folyamatra.

Az utóbbi két esztendőben egyes EU-tagországokban elkezdték összekapcsolni egymással az EU-szinthez való bérkonvergencia kérdését és az EU-csatlakozás várható idő-

* A cikk egy, a KOPINT-DATORG Rt.-nél megjelent hosszabb tanulmányra épül, amely többek között három országtanulmányt is tartalmaz (Görögországról, Írországról és Portugáliáról). A tanulmány a Gazdasági Minisztérium megrendelésére készült. A műhelytanulmány első változatát a KOPINT-DATORG Rt.-ben 2001 februárjában szervezett szemináriumon megvitattuk. A szerzők köszönettel tartoznak a vita résztvevőinek, akik észrevételeikkel, bíráló megjegyzéseikkel segítették a javított változat (Gács és szerzőtársai, 2001) és a cikk elkészítését. Természetesen minden, a cikkben esetlegesen előforduló hibáért a szerzők a felelősek.

Gács János, a Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelemző Intézet (IIASA), Laxenburg, Ausztria projektvezetője és a Kopint-Datorg Rt. kutatója.

Hárs Ágnes, a Kopint-Datorg Rt. kutatója.

Hüttl Antónia, a Kopint-Datorg Rt. kutatója.

pontját. Jörg Haider, a kormányon levő osztrák Szabadságpárt (akkor hivatalos, ma már csak nem hivatalos) vezetője 2000 februárjában azt nyilatkozta, hogy az Ausztriával szomszédos tagjelölteket csak akkor lehet felvenni az EU-ba, ha azok bérszintje eléri/megközelíti az osztrák bérszínvonalat. Noha Haider ezt a nyilatkozatát utóbb tagadta, de egyik vezetőtársa, Hilmar Kabas ugyanazon év márciusában szintén előterjesztette a követelést, már precízebb formában, miszerint amíg a tagjelölt országokban az egy főre jutó GDP az EU átlagának 75 százalékát és a bérek az átlag 70 százalékát nem érik el, addig nem lehet szó az EU kibővítéséről. A hagyományosan szocialista érzelmű osztrák szakszervezeti szövetség vezetői e téren nem vitatkoznak a jobboldali populistákkal, és hasonló követeléseket tettek közzé fizetett újsághirdetéseikben.

Hogy az EU tagországaiban ilyen szélsőséges álláspontokat egyre gyakrabban fogalmazzanak meg, az két dologra világít rá: egyrészt a nyugat-európai intézményekben és a polgárok körében kétségtelenül meglévő aggodalomra (amelyet egyes politikai szervezetek igyekeznek élesen megfogalmazni, sokszor saját belpolitikai céljaikra felhasználni), másrészt a bérszint-konvergencia kérdése körüli nagyfokú fogalmi, illetve közgazdasági homályra.

E cikk a fogalmi és közgazdasági homály eloszlásában kíván segítséget nyújtani. Négy kérdésre keressük a választ: (1) Értelmes, illetve értelmezhető-e a bérkonvergencia fogalma? (2) Megvalósult-e a bérkonvergencia az EU elmaradottabb gazdaságaiban (a kohéziós országokban) az unióhoz való csatlakozás előtt és azt követően, és ha igen, mik voltak annak a mozgatóerői? (3) Milyen a magyar bérek helyzete az EU-bérkonvergencia szempontjából? (4) Milyen előrejelzést vagy jóslatot lehet adni a magyar béreknek az EU átlagához való felzárkózásáról viszonylag gyors csatlakozás, illetve a csatlakozás elmaradása esetén? A cikk részei nagyjából a fenti kérdések sorrendjében követik egymást, kiegészülve egy, a fogalmi tisztázást szolgáló fejezettel.

Konvergencia és felzárkózás – Elméleti keretek

A bérek, keresetek, bérköltség országok közötti relatív alakulását a közgazdasági elmélet viszonylag szerényen tárgyalja, részben mert ezeket a gazdasági változókat nagyon sokban helyi és időleges tényezők határozzák meg, részben pedig mert körükben az összehasonlító mérésnek komoly korlátai vannak. Mindazonáltal az elmélet két területe, a nemzetközi kereskedelem elmélete és a növekedésemélet is ad némi eligazítást.

A nemzetközi kereskedelem elméletének egyik legismertebb fejezete a tényezőárak kiegyenlítődésének tétele. A *Hekscher* és *Ohlin* nevéhez fűződő alapmodellben először *Stolper* és *Samuelson* fogalmazta meg ezt a tételt: e szerint két egymással kereskedő, különböző tényezőellátottságú gazdaságban, megfelelő feltételek esetén, a külkerkedelem hatására nem csupán a kereskedelem tárgyát képező két jószág árai egyenlítődnek ki, hanem a tényezőárak – a reálbérek és a tőke hozadéka – is. Ennek megfelelően a korábban munkaerőben gazdag, de tőkében szegény gazdaságban a munkaerő ára növekedni, a tőké pedig csökkenni fog, s előbb-utóbb hasonló szintre emelkedik/süllyed, mint amekkorák e tényezőárak a munkaerőben szegény, de tőkében gazdagabb országban voltak. A többféle változatban is ismert tétel alapvető korlátja, hogy nagyon erős feltevéseken alapul.¹ Minden bizonnyal e feltételek nem teljesülésének (illetve a modell

¹ Az általános korlátok a következők: tökéletes verseny minden piacon, mindkét ország hozzáfér ugyanahhoz a technológiához és mindkét árut termeli is, nincsenek kereskedelmi korlátok és szállítási költségek, a skáláhozadékok konstansak, s az iparágak tényezőintenzitásukat tekintve különböznek egymástól (lásd például: *Kenen*, 1989). Noha a fenti feltevések már önmagukban is irreálisak, *Ferenczi* [2000a] helyesen emeli ki, hogy a munkaerő-áramlás lehetőségével kibővített modell, mivel a tőke mobilitásának lehetetlenségét fenntartja, továbbra is nehezen alkalmazható a mai magyar viszonyokra.

túlzottan egyszerű szerkezetének) tudható be, hogy a valóságos világgazdaságban az egymással hosszú ideje kereskedő országok között a tényezőárak, így a relatív bérek, egymással nem egyenlítődték ki.

Mivel a bérek kiegyenlítését állító tétel egyik fontos feltétele, hogy kereskedelmet akadályozó korlátok és szállítási költségek ne létezzenek, mindenképp indokolt annak vizsgálata, hogy az Európai Unió keretein belül vajon megvalósult-e a bérek kiegyenlítődése, illetve konvergenciája, hiszen az európai integráció egymást követő szakaszai éppen e korlátok és költségek fokozatos csökkentésére irányultak.

A meglepően kevés elemzésből két vizsgálat eredményeire hívjuk fel a figyelmet. *Piacentini* [1992] hat EU-tagország: Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Nyugat-Németország és Olaszország nemzeti számláinak adatait elemezte az 1982–1988-as időszakra. A vizsgálat a feldolgozóipar és öt fő ágazata egy főre jutó bruttó bérköltségére terjedt ki, mely adatokat a szerző folyó valutaárfolyamon tett összehasonlíthatóvá. A tanulmány arra az eredményre jutott, hogy egyetlen országot, az Egyesült Királyságot kivéve az országok közötti bérköltségkülönbségek csökkennek. A felzárkózás különösen erősen mutatkozott meg Olaszország esetében, amely a 80-as évek elején és ebben az országcsoportban lemaradónak számított.

Van Mourik [1994] öt országra végzett vizsgálatot (Belgiumra, Franciaországra, Hollandiára, Nyugat-Németországra és Olaszországra), viszont jóval hosszabb időszakra (1964–1989), több (12) és tagoltabb feldolgozóipari iparágra, folyó valutaárfolyamon és vásárlóerő-paritáson is, háromféle bérmutató felhasználásával. Eredményei azt mutatják, hogy az adott időszakban az EU-n belül a bérköltségek konvergenciája megvalósult, különösen, ha a béreket a vásárlóerő-paritás alapján teszi összehasonlíthatóvá. A hivatalos árfolyamokon végzett számítások sokszor nem egyértelmű tendenciája minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy az így számolt bérek elengedhetetlenül az egyes országok egymástól eltérő inflációs tendenciáit is tükrözik. A vásárlóerő-paritáson számolt bérkonvergenciára példa a bruttó órabérek alakulása 1965 és 1984 között, amely időszakban az öt ország feldolgozóipari béreinek relatív szórása 25 százalékról 11 százalékra csökkent. E több mint 50 százalékos csökkenés mögött a legfőbb hajtóerő az olasz bérek felzárkózása volt, illetve jóval kisebb súllyal a magas bérű országok (Belgium, Hollandia és Nyugat-Németország) bérelőnyének mérséklődése. További érdekes eredmény, hogy az öt EFTA-országra elvégzett hasonló számítás az EU-nál nagyobb konvergenciát mutat: a relatív szórás jóval nagyobb értékről, 47 százalékról 14 százalékra esett vissza 1964 és 1989 között.

A *növekedésmélet* hagyományosan neoklasszikus alapokon nyugszik. Legegyszerűbb formájában a makroszintű kibocsátás vagy aggregált jövedelem termelése a szűkösen rendelkezésre álló termelési tényezők (a tőke és munka) terjedelmétől és minőségétől, valamint a termelési függvény jellegétől s a műszaki fejlődés ütemétől függ. A termelési tényezők – elsősorban a tőke – csökkenő hozadékának feltételezéséből következik a *reálkonvergencia* hipotézise: megfelelő intézményi feltételek fennállása esetén a szegényebb országok, mivel nagyobb tőkejövedelmet ígérnek, egyre inkább magukhoz vonzzák a szabad tőkét, és ennek eredményeként növekedésük meghaladja a gazdagabb országokét. Ez hosszabb távon az egy főre jutó jövedelem konvergenciájában mutatkozik meg, s így a szegényebb államok utoléri a gazdagabbakat.² A valóságos folyamatok elemzése azonban többnyire azt mutatja, hogy a reálkonvergenciának ez a durva sémája (az úgynevezett *abszolút konvergencia*) nem teljesül. Többek között ennek a tapasztalatnak a hatására vezették be a növekedésméletbe a *feltételes konvergencia* fogalmát, amelynek értelmében ugyan minden ország egy hosszú távú stabil

² E témával kapcsolatban lásd például *Barro és Sala-I-Martin* [1995] összefoglaló művét.

növekedési pálya felé közelít (konvergál), de nem feltétlen ugyanahhoz, és az egymástól eltérő hosszú távú növekedési pályákat az adott országok strukturális sajátosságai határozzák meg. Ezek a sajátosságok általában a lakosság növekedési rátájával, a humán tőke nagyságával és termelésével, a politikai rendszer stabilitásával stb. kapcsolatosak. Az így kialakított modellek már jóval kielégítőbb módon magyarázzák a hosszú távú növekedés eltéréseit az országok egy széles csoportjában, mint az abszolút konvergenciát feltételező elmélet. És végül érdemes megemlíteni a *konvergenciaklubok* létezésének feltételezését. A kutatók azt találták, hogy a konvergenciahipotézis legegyszerűbben olyan országok körében teljesül, amelyek strukturális sajátosságai egymáshoz hasonlóak és kiindul egy főre jutó jövedelmük is egymáshoz közel esik. Ennek megfelelően az abszolút konvergenciára épülő számítások (illetve a csak kevés feltételt alkalmazó feltételes konvergenciamodellek) az OECD-országok körében általában kiváló eredményeket hoztak.³ Ennek megfelelően, az olyan országok csoportját, amelyekben a strukturális feltételek és az egy főre jutó jövedelem is egymáshoz közel esik, *konvergenciaklubnak* nevezik.

Amikor a magyar gazdaság fejlett piacgazdaságokhoz való felzárkózásáról gondolkodunk, a fenti fogalmak segítenek az eligazodásban. Magyarország történelmi-földrajzi adottságai, az elmúlt évtizedben a piacgazdaság intézményeinek kiépítése során mutatott fejlődése, valamint az Európai Unióhoz való közeledése arra enged következtetni, hogy esetlegesen a magyar gazdaságot előbb-utóbb a fejlett országok „konvergenciaklubjához” lehet majd számítani. Ez azt jelenti, hogy a konvergencia többé-kevésbé abszolút formájában fog megmutatkozni, vagyis a magyar gazdaság nem a saját hosszú távú növekedési pályájához, hanem egy közös növekedési pályához fog felzárkózni. Ez a feltevés módszertani szempontból a jövőbeli folyamatok előrejelzését segíti. A magyar gazdaság saját növekedési pályáját ugyanis a közelmúlt gazdasági átmenet fejlődési tapasztalatai alapján igen nehéz megbecsülni,⁴ annak ellenére, hogy a közelmúltban erre a szakirodalomban történtek elnagyolt számítások.⁵ A „konvergenciaklub” feltevése alapján azonban azzal számolhatunk, hogy a magyar gazdaság fejlődése különösebb sajátos igazodás nélkül egyenes vonalúan, valamilyen, az EU átlagát meghaladó ütemben fog felzárkózni az EU fejlettségi szintjéhez. Azt is feltehetjük, hogy ez a felzárkózási folyamat a kevésbé fejlett, ún. kohéziós EU-tagországokban az elmúlt évtizedekben tapasztalt növekedéshez fog hasonlítani. Cikkünk egy további részében ezért vizsgáljuk a GDP és a bérek konvergenciáját a négy ún. kohéziós ország (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) hosszú távú tapasztalatai alapján.

Amennyiben nem csupán nagyon hosszú távra tekintünk, és nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a bérek és bérköltségek alakulása mindenképpen a reálkonvergencia és a gazdasági integráció elméletéhez illeszkedjen, akkor a béralakulás szokásos középtávú tényezőit kell számba venni. Piacgazdaságban legáltalánosabb formában a béreket a *növekedési folyamat*, a *piaci verseny* és az azzal kapcsolatos erőviszonyok, valamint egyes *nem piaci körülmények* határozzák meg. A *növekedési folyamat* legfontosabb jellemzője a teljes termelékenység alakulása, illetve, mivel ennek mérése elég problematikus, a munkatermelékenység növekedése. De a növekedési folyamat része a strukturális változás az egyes szektorok, munkakategóriák, képzettségi kategóriák stb. között is. A *piaci viszonyok* alatt elsősorban a termék- és munkapiacok keresleti-kínálati tényezőit, így a konjunktúra alakulását s a foglalkoztatottak alkuerejét befolyásoló tényező-

³ Lásd például Baumol [1986] számítását.

⁴ Ezzel kapcsolatban lásd a különböző elemzéseket Gács János (szerk.) [1999] kötetben öt csatlakozni kívánó ország (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia) lehetséges növekedési pályájáról.

⁵ Lásd Fischer és szerzőtársai [1997, 1998a, 1998b].

ket (elsősorban a munkanélküliség nagyságát) szokás érteni. A *nem piaci tényezők* között a munkapiaci alkufolyamatok szervezeti formáit s az adórendszer sajátosságait szokták felsorolni.

A fent felsorolt háromfajta tényező gyakorlati megjelenésére és egymáshoz viszonyított súlyára mutatnak példát a kohéziós országok fejlődését vizsgáló makrogazdasági modellcsalád, a HERMIN, munkabéregyenletei (*Bradley és szerzőtársai, 1995*). Ezek a kereskedelem tárgyát előállító szektorokban a nominális bérráta alakulását magyarázzák, s Írország esetében magyarázó változóként a kibocsátás árindexét, az ún. „adóéket” (vagyis a munkáltató által kifizetett bruttó bér és a munkavállaló által hazavitt, fogyasztásra fordítható bér különbségét jelző faktort), a munkanélküliség nagyságát és a munkatermelékenység alakulását szerepeltetik, míg Portugália és Spanyolország esetében a fogyasztói árat, a munkanélküliséget és a termelékenységet növekedését.

Mielőtt rátérnénk a felzárkózó kohéziós országok tapasztalatainak elemzésére, röviden áttekintjük a bérkonvergencia értelmezéséhez szükséges fogalmakat.

Fogalmak

Statisztikai kiadványokban, adattárházakban tallózva a munkaügyi statisztika a bér, kereset és más hasonló elnevezésű mutatók igen gazdag választékát kínálja. A sokszor áttekinthetetlenül kusza statisztikák özöne részben arra vezethető vissza, hogy meglehetősen szerteágazó felhasználói igények jelentkeznek a munkaügyi adatok iránt, másrészt arra, hogy a témában csak vonatottan haladnak a nemzetközi szervezetek által koordinált módszertani egyeztetések. A konszenzus megtalálását az is akadályozza, hogy nincsenek igazán jól bevált technikák a munkaügyi folyamatok statisztikai megfigyelésére.

Munkajövedelem a munkaadó és a munkavállaló szemszögéből

A munkajövedelmek körének, terjedelmének két végpontja többé-kevésbé egyértelmű: az egyik a tőke, azaz a vállalkozó munkaadó, a másik a munkavállaló szemszögéből nézi a termelési tevékenység mint output, a munkaráforgatás mint input és a munkavégzés ellenértékének a viszonyát.

– A tőketulajdonos vállalkozót az érdekli, hogy – mindent beleszámítva – mennyibe kerül a munkaerő alkalmazása.⁶ Számára szinte közömbös, hogy a kifizetett összeget a munkavállaló kapja-e meg, vagy azt az államnak kell befizetni adóként és társadalombiztosítási hozzájárulásként. A munkaadó részéről a munkaerő alkalmazásával kapcsolatos költségek közé tartoznak olyan kiadások is, mint a munkásszállások, a munkahelyi öltözők fenntartása, a munkaruhák beszerzése, bár ezt az üzleti és a statisztikai kimutatások rendszerint a termelőfelhasználás között számolják el. Ha helyben nem talál megfelelő munkaerőt, és ezért a munkásokat naponta a más településekről odaszállítani kényszerül, az is a munkaerő alkalmazásával kapcsolatos kiadásait növeli. Ezt a legszélesebben értelmezett munkajövedelmet nevezik *munkaerőköltségnek* (labour costs).

– A másik végpont a munkavállaló számára mérvadó munkajövedelem fogalom. A munkavállaló nem érzi a pénzbérral azonos értékűnek a bér után fizetett adót vagy a kötelező társadalombiztosítási befizetéseket még akkor sem, ha azok a fizetési listáján megjelennek, és többnyire tisztában van azzal, hogy azok ellenében rászorultság esetén

⁶ Pontosabban fogalmazva, a munkaadó nem a munkaerőköltség minimalizálásában, hanem a megtermelt új értékből a tőkének jutó hozam növelésében érdekelt. Célfüggvényét a [(hozzáadott érték – munkaerőköltség)/befektetett tőke] mutató maximalizálása fejezi ki.

milyen pénzbeli és természetbeni juttatásokra számíthat. Eltérően a munkaadó nézőpontjától, az sem közömbös a munkavállaló számára, hogy a díjazást pénzben vagy természetben kapja, valamint az sem, hogy a munkavégzés ellenében kapott összegre mint rendszeres jövedelemre számíthat, vagy csak eseti jellegű, rendszertelen bevételi lehetőségről van szó. Munkavállalási döntéseit elsősorban az a pénzösszeg motiválja, amelyre a munkavégzés ellenértékeként rendszeresen (hetente, havonta) számíthat, ezt viszonyítja a környezetében tapasztalt jövedelmekhez.⁷ A munkavállaló számára a nettó, személyi jövedelemadó nélkül számított jövedelem a fontos. Miután nem lehet pontosan azonosítani, hogy az éves adóelszámolás után fennmaradó jövedelemből mennyi származik a munkavégzésből, ehelyett a rendszeresen levont adóelőleg után fennmaradó összeget veszi számításba. Bár a munkaügyi statisztikák szóhasználata nem egyértelmű, erre a kategóriára többnyire az „earnings” elnevezés használatát ajánlják, ez magyar fordításban talán leginkább a *fizetésnek* feleltethető meg.

Egyéb munkajövedelem-fogalmak

A két szélső eset mellett több egyéb munkajövedelem fogalom alakítható ki. A nemzeti számlákban megjelenő *munkavállalói jövedelem*, amellel, hogy elsősorban a termelés oldaláról határozza meg a jövedelmeket, igyekszik figyelembe venni a fogyasztói hasznosság elvét is. A munkavállalói jövedelemben beletartozik mindaz az összeg, amelyet a munkavállaló a munkavégzés ellenértékeként pénzben vagy természetben megkap, és amely elköltése neki vagy családjának növeli a fogyasztói hasznosságát. A pénzbeli munkajövedelmen kívül ilyenek a természetben kapott járandóságok (személyautó-használat, üdülési és sportlehetőségek, munkahelyi étkeztetés, óvoda, bölcsőde fenntartásához adott munkaadói támogatás) vagy a csak meghatározott célra igénybe vehető juttatások (kiküldetés idejére folyósított ellátások, ösztöndíj stb.). Ez az összeg, amely a bruttó hazai termék, a GDP jövedelem-összetevőkre bontásakor a munkaerő díjazásának tudható be, és egyben ez az összeg, amelyet a nemzeti számlák a háztartások munkából származó jövedelmének számolnak el. A munkavállalói jövedelem tartalmában valamivel szűkebb, mint a munkaerőköltség. A *munkavállalói jövedelem* két nagy részététele a *bérek és keresetek*, valamint a *társadalombiztosítási hozzájárulások és járulékok*, függetlenül attól, hogy azt a munkavállaló maga vagy nevében a munkaadó fizeti-e be.

A nemzeti számlák hangsúlyozottan a termelés oldaláról mérik a gazdaságot. Így a munkavállalói jövedelem is elsősorban a termelést és az abból származó munkajövedelmet kapcsolja össze. A nemzeti számlák eltekintenek attól, hogy előfordulhat, hogy a termelésben keletkező munkajövedelem csak egy későbbi időszakban járul hozzá a fogyasztói hasznosság növeléséhez: a társadalombiztosítási hozzájárulást például mindenki inkább kötelező kiadásnak tekinti, és nem a javadalmasítás részének. A társadalombiztosítási hozzájárulásokkal és járulékokkal kapcsolatban az is mérlegelendő, hogy az mennyiben jelenti kizárólagos forrását a pénzbeli és természetbeni társadalmi juttatásoknak. Vannak olyan országok, amelyek a jóléti juttatásokat nem a bérekkel arányos társadalombiztosítási befizetésekéből, hanem adóbevételekből fedezik. Amennyiben az adóbevételek között nem a bérekkel arányos jövedelemadók, hanem más adónemek,

⁷ Pontosabban fogalmazva, a munkavállaló az egységnyi munkainputra jutó fizetés, azaz a [*fizetés/munkainput*] függvény maximalizálásában érdekelt.

például a termékadók dominálnak, úgy látszólag alacsonyabb munkavállalói jövedelem is képes azonos hasznosságot biztosítani.⁸

A lakossági rétegek, csoportok társadalmi helyzetének vizsgálatához a termelésben elszámolt költségek helyett relevánsabb információ az *adott periódusban realizált munkajövedelem*. Ebben a szemléletben a kifizetett táppénz, munkanélküli-segély vagy a nyugdíj a munkajövedelem részét képezi még akkor is, ha ennek fedezete a termelésben esetleg évekkorábban képződött. Hasonlóképpen az is feltételezhető, hogy a természetben kapott munkajövedelem nem nyújt ugyanakkora hasznosságot, mint a szabadon, tetszés szerint felhasználható pénzjövedelem, ezért van létjogosultsága olyan mutatóknak is, amely kizárólag a *pénzbeli munkajövedelmet* veszi figyelembe.

Különböző munkajövedelem-adatokhoz juthatunk attól függően is, hogyan húzzuk meg a munkavállalók körét. Elméleti szempontból feltétlenül különbséget kell tenni a *fizetett alkalmazottak és a tulajdonos munkavállalók* között. Klasszikus értelemben vett munkajövedelemben a fizetett alkalmazottak részesülnek, a tulajdonos munkavállalók (önalkalmazottak) javadalmasításában keveredik a munkavégzés ellenértékéeként kapott díjazás a tőke hozamával.⁹

Elemzési célra a munkajövedelmek összege önmagában nem sokat mond. A térbeli és időbeli összehasonlításokhoz átlagokat, arányokat kell képeznünk. A munkajövedelmet viszonyíthatjuk egyfelől az előállított termelési outputhoz, másfelől a munkaidőben kifejezett munkainputhoz. Külön gondot jelent, hogyan lehet a különböző munkajövedelem fogalmakkal összeillő, ugyanazon tevékenységi vagy munkavállalói körre vonatkozó viszonyítási alapokat képezni.¹⁰ Minden esetben fontos, hogy az adatok minél homogénebb ágazatokra, illetve szakmákra vonatkozzanak, hogy az eredményeket ne torzítsa a tőkeigényesség, illetve a munkaminőség összetételének hatása. Nemzetközi összehasonlításokban az aggregációnak a kimutatott munkajövedelmekre gyakorolt torzító hatását úgy szűrhetjük ki, ha egy kiválasztott referenciaország ágazati termelési, illetve szakmák szerinti létszámaival súlyozva végezzük a számításokat.

Az elmúlt évtizedben jelentősen javult a munkajövedelem mint termelési költség típusú mutató elérhetősége. A termelést halmazódásmentesen a hozzáadott érték fejezi ki, és a munkavállalói jövedelem az ezzel összeillő munkaköltség-kategória. Tekintettel arra, hogy a munkavállalói jövedelem jórészt lefedi a teljes munkaerőköltséget (az 1996-os magyar munkaerőköltség-felvétel szerint a munkavállalói jövedelem tette ki a munkaerőköltség 96,9 százalékát), a munkaerőköltség helyettesíthető a munkavállalói jövedelem mutatójával. Munkavállalóijövedelem-adatok Magyarországon évente készülnek a nemzeti számlák összeállításakor, az adatok 60 ágazatra idősorban is rendelkezésre állnak. A nemzeti számlák területén az elmúlt években végbement módszertani harmonizáció garantálja, hogy az adatok tartalma nemzetközi szinten is messzemenően egységes legyen. Az adatforrás hátránya ugyanakkor, hogy csak viszonylag összevont ágazati szinten publikálják, ezért a termelés technológiai különbözőségei (a tőke/munka összetétel eltérései) torzíthatják az eredményeket.

⁸ Kérdés persze, hogy a magasabb termékadók mennyiben emelik meg e fogyasztói árakat, és ezen keresztül csökkentik az egységnyi munkavállalói jövedelemmel elérhető fogyasztói hasznosságot.

⁹ A nemzeti számlákban az önalkalmazottak termelésből származó jövedelmét „vegyes jövedelemnek” nevezik, és külön soron számolják el. A fizetett alkalmazottak díjazása homogénebb fogalom, ezért alkalmazható különféle összehasonlítások céljára.

¹⁰ Ahogy már említettük, a tőketulajdonos a tőke egységére jutó hozam nagyságában érdekelt. Tekintettel arra, hogy a tőkeállomány értékére igazán jó statisztikák sehol a világon nem készülnek, a tőkehozam/tőke mutatót helyettesíthetjük a tőkehozam/termelés mutatóval. Kellően részletes ágazati bontás mellett ugyanis feltételezhetjük, hogy egy ágazaton belül a viszonylag homogén technológia következtében közel azonos az egyes vállalkozások tőkeigényessége, azaz hasonlóak a tőke/termelés arányok.

A munkaerő-mobilitás vizsgálatához talán a szakmák szerinti nettó átlagfizetés a leginkább alkalmas mutató: a munkavállaló nem az országos vagy akár az ágazati átlagbért hasonlítja más országokra jellemző átlagokhoz, hanem a szakmája sajátos helyzetét értékeli. Jövedelmi megfontolásokból akkor érdemes munkahelyet változtatni, ha az azonos képzettségű munkát máshol jobban megfizetik. A mobil korban és egészségi állapotban lévő munkavállalók döntésében főleg a rövid távon elérhető jövedelem játszik szerepet, és kevésbé az a körülmény, hogy milyen a fogadó ország társadalombiztosítási rendszere. Pontosabban a vásárlóerő-paritáson mért nettó jövedelemnövekmény a mérvadó, ez mutatja a munkahelyváltás által elérhető életszínvonal növekményét. Célszerű kifejezetten a lakossági fogyasztásra vonatkozó vásárlóerő-arányokat¹¹ figyelembe venni, és nem a teljes GDP paritását. Az ingázó migráns munkavállalók esetében azonban, mivel a jövedelem nagy részét a küldő országban fogyasztják el, valószínűleg a banki árfolyamon számolt jövedelemkülönbség a fontos.

GDP- és bérkonvergencia a kohéziós országokban

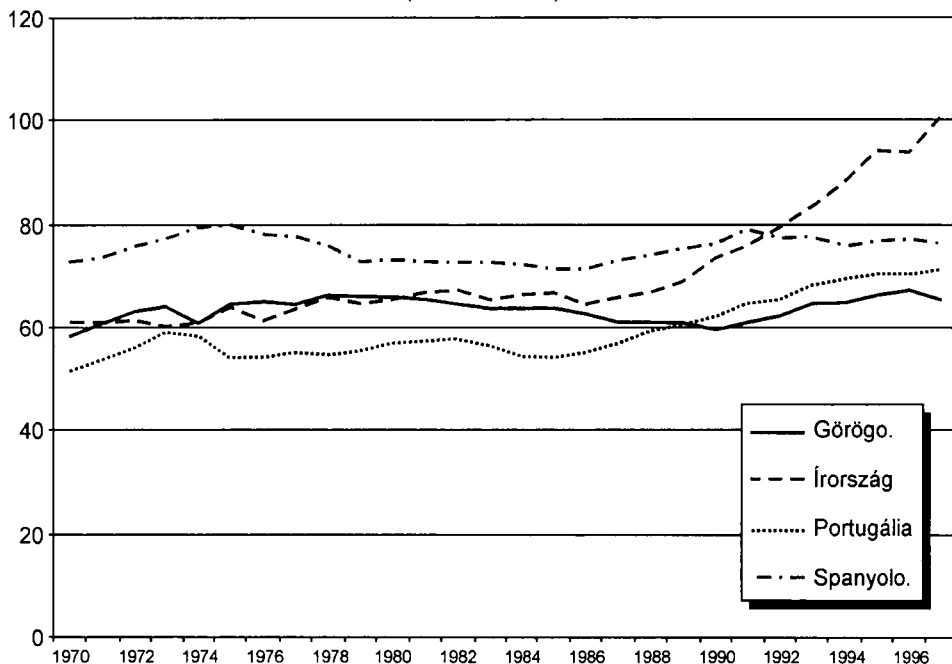
Magyarország és a többi kelet-európai tagjelölt számára a leginkább releváns tapasztalatot a négy kohéziós tagország (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) szolgáltatja, hiszen ők is kibővítés útján kerültek az EU-ba, valamint belépésük idején és a legtöbbször azóta is az EU szegényebb tagországai közé tartozott és tartozik. Számos körülmény kétségtelenül korlátozza a kohéziós országok tapasztalatainak alkalmazhatóságát a kelet- és közép-európai csatlakozni kívánó országokra, így Magyarországra vonatkozóan is. Míg ez utóbbiak jóval gyorsabb ütemben és radikálisabban nyitották meg határaikat az EU felé az áruk és a tőke áramlása számára, mint a kohéziós országok csatlakozásukat megelőzően, ugyanakkor a csatlakozás várható időpontjában a kelet-európai országok a gazdasági fejlődés jóval alacsonyabb szintjét fogják elérni, mint amilyen szintet Írország, Görögország, Spanyolország és Portugália ért el az akkori EU-átlaghoz képest. Mindezek mellett is megállapítható, hogy a magyar gazdaság számára számos szempontból a leginkább hasznosítható tanulságokat a kohéziós országok tapasztalatai adják.

A négy ország hosszú távú fejlődését vizsgálva a következő kérdések vetődnek fel: Megvalósult-e az egy főre jutó fejlettség tekintetében a konvergencia, s ha igen, akkor milyen ütemben és szakaszok szerint? Mennyiben tartott lépést ezzel a konvergenciával a bérek növekedése? Milyen változást hozott az utolérési folyamatban az EU-tagság? Ezekre a kérdésekre igyekszünk választ adni ebben a részben.

Az 1. ábra az egy főre jutó GDP fejlődését mutatja vásárlóerő-paritáson a négy gazdaságban az 1970 óta tartó közel három évtized során. Az utolérési tendencia ugyan érzékelhető, de nem teljesen meggyőző: míg Írország és Portugália jelentős hátrányt (40, illetve 20 százalékpontot) hozott be, Görögország és Spanyolország közeledése a mai 15 tagú unió tagjaiból képzett csoport átlagához jelentéktelen volt.

¹¹ A magyar lakossági fogyasztási kiadások vásárlóereje magasabb, mint a GDP egészén mért vásárlóerő-arány. Ugyanakkor a magyar beruházások vásárlóereje lényegesen alacsonyabb az átlagosnál. Ebből következően a lakossági fogyasztás árfolyamával mérve az EU-ban elérhető magasabb bérek valamivel kevésbé vonzóak tűnnek, mintha azt a GDP-felhasználás összes tétele alapján számítjuk.

**Az egy főre jutó GDP konvergenciája
a kohéziós országokban az EU-15 átlagához vásárlóerő-paritáson
(EU-15 = 100)**

Forrás: OECD [1988, 1996, 1999a, 1999b], az OECD honlapja és saját számítások.

A 2. ábra az egy munkavállalóra jutó munkavállalói jövedelem alakulását mutatja.¹² Az ábra szerint a vizsgált időszakban a szegényebb EU-tagok a bérköltségek tekintetében többé-kevésbé egy felzárkózó pályát követtek. A tendencia ismét egyértelmű Írország esetében, míg kevésbé ilyen határozott Portugáliát, Spanyolországot és Görögországot tekintve. Spanyolország esetében azonban látható, hogy 1976 óta valójában nincs is mit behozni, hiszen elérte az uniós átlagot (pontosabban a később belépő három gazdag EFTA-országgal együtt számolt átlagot).

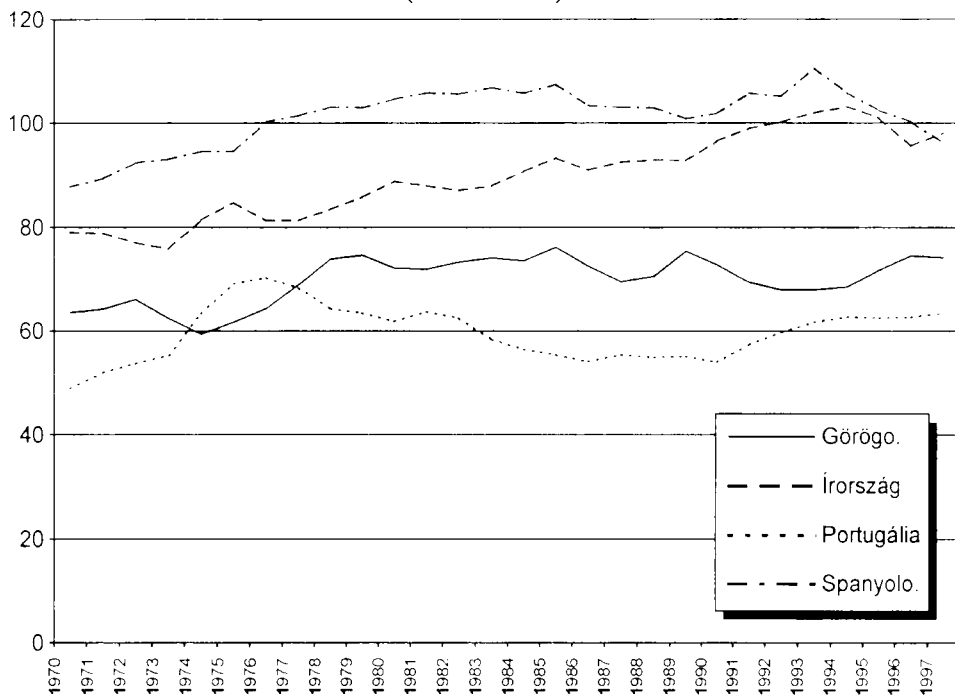
A szakirodalomban két további olyan bérmutatót találtunk, amelyek hosszú időszakra, összehasonlítható formában és az országok egy kellően nagy csoportjára állnak rendelkezésre, s így alkalmasak a bérkonvergencia vizsgálatára. A U.S. Department of Labor [2000] publikációja tartalmaz idősorokat a *feldolgozóipari ágazatok termelésben foglalkoztatott dolgozóinak közvetlen órabérére és teljes órabérére*, mely utóbbi a közvetlen órabért, valamint a munkáltató által fizetett társadalombiztosítási hozzájárulást és egyéb munkával kapcsolatos adókat tartalmazza. A közvetlen órabér mindenképpen olyan kategória, amely a dolgozó életszínvonalát befolyásolja, noha nem tekinthető

¹² A felhasznált aggregált jövedelemadatok a nemzeti számlák költségblokkjából származnak (lásd a fenti fogalmi rész magyarázatát), és ezeket az egész nemzetgazdaságban foglalkoztatott fizetett munkavállalók és alkalmazottak (wage earners and salaried employees) számával osztottuk el. Ez a képzett bérráta-adat egyfajta bruttó bért jelez, tehát az alkalmazott munkavállalók bérköltségét reprezentálja. Adathiány miatt a bérek esetében is a GDP-re vonatkozó vásárlóerő-paritási árfolyamot kellett alkalmaznunk.

nettó bérnek, hiszen a dolgozót terhelő társadalombiztosítási befizetések és adók ebből kerülnek később levonásra. De mindenesetre inkább a dolgozó érdekeit érintő bérkategória, mint a teljes órabér, amely egyéb, a munkáltatót terhelő tételeket is tartalmaz, s ezért az közelebb áll a teljes bérköltséghez, noha annál viszont szűkebb kategória (lásd: U.S. Department of Labor [2000]). Mindkét bérkategóriára a folyó dolláros adatokat vásárlóerő-paritások mutatókra számítottuk át.

2. ábra

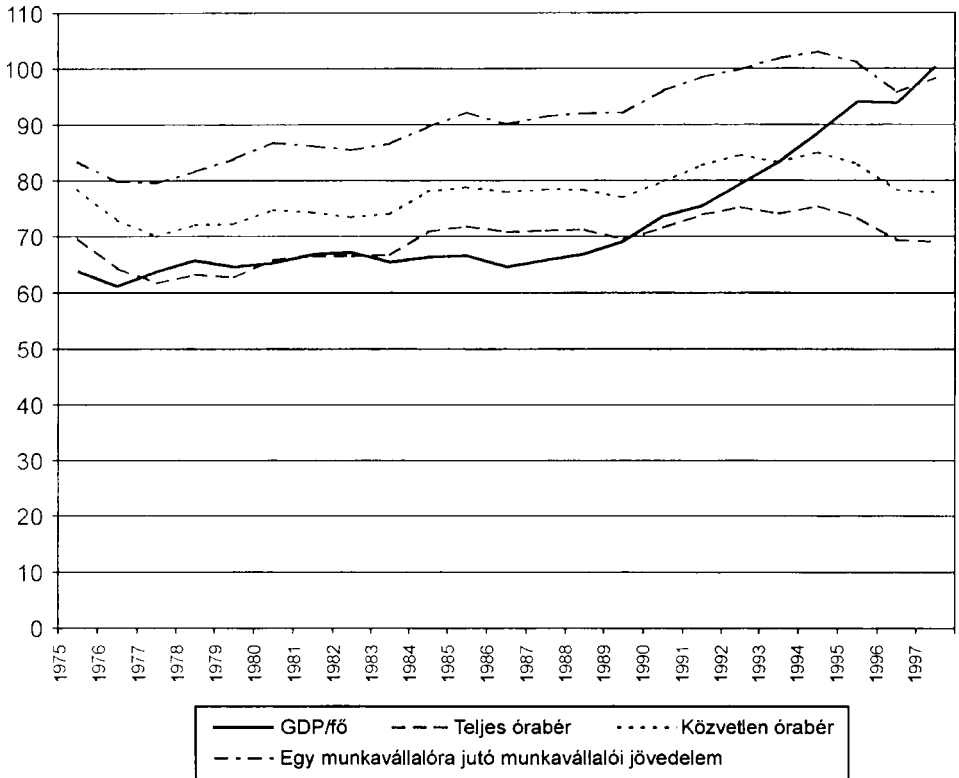
Az egy munkavállalóra jutó munkavállalói jövedelem konvergenciája a kohéziós országokban az EU-15 átlagához, vásárlóerő-paritáson (EU-15 = 100)

Forrás: OECD [1988, 1996, 1999a, 1999b], az OECD honlapja és saját számítások.

A 3. ábrán Írország példáján mutatjuk be a két további bérmutató alakulását, összehasonlítva az egy főre jutó GDP-re és a munkavállalói jövedelemre kapott korábbi eredményeinkkel. Ezen az ábrán, mint a többi kohéziós ország esetében is, fontos megfigyelés, hogy szoros együttmozgás tapasztalható a három különböző béradat konvergenciája között. Általános és meglepő szabályosság, hogy az egész gazdaságra vonatkozó béradat, az egy munkavállalóra jutó (évi) jövedelem közelebb áll az EU-átlaghoz, mint az órabéradatok, mégpedig mind a négy országra és az időszak egészére vonatkozóan. Mivel az éves jövedelem és az órabér összehasonlítása meglehetősen veszélyes kísérlet lenne (különösen, ha nem ismerjük az egyes országokban jellemzően ledolgozott éves óraszámot, illetve a bruttónak tekinthető jövedelemadat összetevőinek nagyságát és változását), valamint mivel a két adat eltérő ágazati körre vonatkozik, erre a feltűnő sajátosságra ezen a helyen nem kísérelünk meg magyarázatot adni.

Írország: GDP- és különböző bérkonvergenciák, vásárlóerő-paritáson
(EU-15 = 100 százalék)

Forrás: OECD [1999b], U.S. Department of Labor [2000]), az OECD honlapja és saját számítások.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a kelet-európai kibővítés migrációs hatásai miatt aggodó osztrák és német politikusok, szakszervezetek mai, a bérek felzárkózására vonatkozó követeléseikkel vajon meg tudták volna-e akadályozni a kohéziós országok csatlakozását az EU-hoz akkor, amikor azok csatlakoztak. Egy másik érdekes kérdés, hogy az EU szegényebb országai vajon ma eleget tesznek-e a kelet-európai országokkal szemben támasztott bérkonvergencia-követelményeknek. Az 1. táblázatban az e két kérdésre adandó választ kívánjuk megalapozni. Mint látható, vásárlóerő-paritáson tekintve belépése idején egyik kohéziós ország egy főre jutó GDP-je sem volt nagyobb az EU-15 átlagának 71 százalékánál, a bérváltozók tekintetében pedig Görögország és Portugália különösen nagy lemaradást mutatott. A folyó árfolyamon összehasonlított mutatókat illetően, amint az várható, a lemaradás még tetemesebb: Portugáliában a csatlakozás idején a feldolgozóipari közvetlen órabér csupán az uniós átlag 15 százalékát érte el. A legfrissebb (1997-es) adatok szerint, ha a bérkonvergenciára vonatkozó politikusi követeléseket komolyan vennék, akkor az EU-nak rövid úton „meg kellene szabadulnia” Görögországtól és Portugáliától, hiszen ezekben az országokban még ma is igen alacsony bérekkel dolgoznak: vásárlóerő-paritáson nézve Görögországban az uniós átlag 56–74 százalékán, Portugáliában pedig 40–64 százalékán. Bizonyos béradatokat

tekintve azonban Írország és Spanyolország helye sem lenne biztos egy ilyen, a szélsőségeket el nem viselő unióban. A folyó árfolyamon vett adatok 1997-ben is jóval nagyobb béreltéréseket mutatnak, és így még inkább neveltségessé teszik a belépés feltételül ma szabott bérkonvergencia követelését.

Ahhoz, hogy a GDP-konvergencia és a bérkonvergencia összefüggéseivel kapcsolatos korábbi kérdéseinkre választ tudjunk adni, az idősorok ránézéssel való összehasonlítása nem megfelelő módszer: szükség van matematikai statisztikai, ökonometriai vizsgálatokra is. Az alábbiakban két táblázatban foglaljuk össze a korábban bemutatott adatokra támaszkodó vizsgálataink eredményeit.¹³ A 2. és 3. táblázat azt vizsgálja, hogy az egy főre jutó GDP egyszázalékos növekedése hány százalékos bérnövekedést vont maga után a kohéziós országokban, valamint a teljes unióban a teljes vizsgált időszakban, illetve annak részidőszakaiban, a három bérmutatót tekintve.

A regressziós számításoknál az alapadatok logaritmusainak első differenciáival dolgoztunk, mert az alapadatok logaritmusaiával végzett számítások nagymértékű pozitív autokorrelációt mutattak ki a reziduumok között. Megjegyezzük azonban, hogy az első differenciákból becsült lineáris regressziós együtthatók jól megközelítik az eredeti értékekből kapott hasonló együtthatókat.

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP és egyes bérváltozók konvergenciája az EU-ba való belépéskor és 1997-ben, vásárlóerő-paritáson és folyó árfolyamon számolva (Százalékban, EU-15 = 100)

	Belépéskor*				1997-ben			
	GDP/fő	Teljes órabér (feldolgozó- ipar)	Közvetlen órabér (feldolgozó- ipar)	Munka- vállalói jövedelem/ munka- vállaló	GDP/fő	Teljes órabér (feldolgozó- ipar)	Közvetlen órabér (feldolgozó- ipar)	Munka- vállalói jövedelem/ munka- vállaló
	Vásárlóerő-paritáson				Vásárlóerő-paritáson			
Görögország	65	51	55	70	65	56	58	74
Írország	62	70**	79**	77	100	69	78	98
Portugália	55	35	34	53	71	40	41	64
Spanyolország	71	76	75	102	76	74	72	96
	Árfolyamon				Árfolyamon			
Görögország	53	42	35	58	53	46	35	60
Írország	63	60**	53**	77	98	67	57	96
Portugália	31	20	15	30	47	27	20	42
Spanyolország	55	59	44	79	63	61	45	79

* Görögország: 1981, Írország: 1972, Portugália, Spanyolország: 1986. ** 1975-ös adat, 1972-es helyett
Forrás: OECD [1988, 1996, 1999a, 1999b], az OECD honlapja, U.S. Department of Labor [2000] és saját számítások.

¹³ A számítások elvégzésében és elemzésében Lackó Mária volt segítségünkre.

**A különböző bérmutatók növekedésének elaszticitási együtthatói
az egy főre jutó GDP növekedésére**
Kohéziós országok és EU-átlag idősoros becslése (vásárlóerő-paritáson)
Független változó: $\ln [GDP/fő(t)-GDP/fő(t-1)]$

	Görögország	Írország	Portugália	Spanyolország	EU-15 átlag
A függő változók					
$\ln [mjöv/fogl(t) - mjöv/fogl(t-1)]$	1,041	0,742	-0,09	0,696	0,796
	(5,62)	(4,37)	(-0,32)	(2,32)	(5,68)
Konstans			0,075		
			(2,15)		
aR ²	0,54	0,42	-0,038	0,15	0,56
DW	1,60	1,50	1,86	2,15	1,72
RHO		0,612	0,632	0,639	0,6013
		(3,85)	(4,36)	(3,52)	(3,89)
N	27	26	26	26	26
1971–1997					
Módszer	OLSQ	OLSQ	CORC	CORC	CORC
$\ln [tóbér(t) - tóbér(t-1)]$	1,263	0,69	0,73	0,846	0,666
	(4,58)	(4,52)	(3,05)	(2,56)	(4,55)
aR ²	0,50	0,45	0,28	0,22	0,50
DW	1,99	1,92	1,71	1,91	2,26
RHO	0,452	0,6707		0,3241	0,497
	(2,05)	(3,8)		(2,0)	(2,63)
N	21	21	22	21	21
1975–1997					
Módszer	CORC	CORC	OLSQ	CORC	CORC
$\ln [kóbér(t) - kóbér(t-1)]$	1,49	0,67	0,723	0,824	0,6724
	(5,46)	(4,21)	(2,77)	(2,5)	(4,33)
aR ²	0,59	0,46	0,24	0,21	0,47
DW	1,95	1,79	1,79	2,36	2,1
RHO	0,405	0,6496		0,498	0,4261
	(2,05)			(3,44)	(2,10)
N	21	21	22	21	21
1975–1997					
Módszer	CORC	CORC	OLSQ	CORC	CORC

Jelmagyarázat: mjöv = munkavállalói jövedelem,
tóbér = teljes órabér,
kóbér = közvetlen órabér,
OLSQ = A legkisebb négyzetek módszere,
CORC = Cochrane-Orcutt módszer.

**A különböző bérmutatók növekedésének elaszticitási együtthatói
az egy főre jutó GDP növekedésére**

Kohéziós országok panelbecslése (vásárlóerő-paritáson)
Független változó: $\ln [\text{GDP}/\text{fő}(t) - \text{GDP}/\text{fő}(t-1)]$

	Teljes időszak	EU-belépés előtt	EU-belépés után	EU-15-re jellemző elaszticitás a 2. táblázatból
A függő változók				
$\ln [\text{mjöv}/\text{fogl}(t) - \text{mjöv}/\text{fogl}(t-1)]$	0,7111 (6,61)	0,432 (2,25)	0,7474 (6,014)	0,796
Konstans	0,0185 (1,80)	0,0645 (3,33)		
Chi ²	43,8	5,1	36,17	
N	108	41	66	
$\ln [\text{tóbér}(t) - \text{tóbér}(t-1)]$	0,7977 (6,76)	1,25 (4,52)	0,6367 (5,82)	0,666
Portugália dummy		-0,067 (-3,98)		
Chi ²	45,72	37,5	33,92	
N	88	26	62	
$\ln [\text{kóbér}(t) - \text{kóbér}(t-1)]$	0,808 (6,83)	1,135 (4,127)	0,6482 (6,132)	0,6724
Portugália dummy		-0,075 (-4,979)		
Chi ²	46,71	46,53	37,6	
N	88	26	62	

Jelmagyarázat: mjöv = munkavállalói jövedelem,
tóbér = teljes órabér,
kóbér = közvetlen órabér.

Módszer: Idősoros és keresztmetszeti panelek becslése általánosított legkisebb négyzetek módszerével, amely a paneleken belüli autokorreláció és a panelek közötti heteroszkedaszticitás jelenlétét is megengedi.

Mint a 2. táblázat mutatja, az EU-15 átlagára az jellemző, hogy az órabér-elaszticitások 0,67 értékűek, míg a munkavállalói jövedelemé 0,8. A kohéziós országok többé-kevésbé hasonló módon kapcsolják össze GDP- és bérnövekedésüket, kivéve Görögországot, amely minden bérváltozót illetően 1-nél nagyobb elaszticitást mutatott. Erre magyarázatot ad, amit máshol részletesen bemutattunk (Gács és szerzőtársai, 2001), hogy mind a politikai rendszerváltás (a diktatúra bukása) után, mind az unióba való belépést követően Görögországban a gazdaságpolitika a béreket mesterségesen, az eladósodás számlájára növelte. A táblázatban az egyik változó (a munkavállalói jövedelem) alakulása Portugália esetében furcsa eredményt mutat (zérushoz közeli koeffici-

enst), ami azzal magyarázható, hogy Portugáliában 1976-ot követően egy hosszabb időszakon át az egy főre jutó GDP (lassú) növekedését a munkavállalói jövedelem gyors csökkenése kísérte, és ez a tendencia kiegyenlítette a maradék évek „normális” együttmozgását a GDP és a jövedelemváltozó között. A becslések statisztikai illeszkedése két országot, Portugáliát és Spanyolországot kivéve megfelelő. Mivel ez a két ország lépett a legkésőbb be az EU-ba, s mivel a rendelkezésünkre álló adatok az 1986-os belépés előtti időszak rendezetlen GDP- és béralakulására utalnak, valószínűsíthető, hogy ha e két ország mögött is hosszabb EU-tagság állna, a rájuk alkalmazott becslések illeszkedése is kielégítőbb értéket mutatna. (Ezt a sejtést a 3. táblázatban bemutatott panelbecslés eredményei megerősítik.)

Érdekes kérdés, hogy vajon milyen változást hozott az EU-tagság a szegényebb EU-tagok esetében az egy főre jutó GDP és a bérnövekedés kapcsolatában? Mivel az egyes országok esetében vagy az EU-tagság előtti vagy az az utáni időszak túl rövid az ökonometria elemzés számára, ezért panelbecslést alkalmaztunk, ami a kohéziós országok hasonlósága miatt indokolt. A becslés, mely a négy országra rendelkezésre álló adatokat együtt vizsgálja, karakterisztikus eltérést hozott ki a belépés előtti és az azt követő időszak között. A két órábértékváltozó esetében a belépés előtti 1-nél nagyobb elaszticitás (talán nevezhetjük túlzott bérelosztásnak is) a belépést követően mérséklődött. A munkavállalói jövedelem mutatója esetében azonban fordított tendencia jelentkezik: a belépést követően a jövedelem elaszticitása nagyobb lett, mint azelőtt volt.¹⁴

Ami a három bértékváltozó viselkedésében közös, hogy azok a csatlakozás után az EU-ban szokásos normához igazodnak. Ez világosan látható, ha összehasonlítjuk a 3. táblázat utolsó két oszlopában szereplő elaszticitásokat. Ez az eredmény azt sugallja, hogy az unió növekedési és elosztási folyamatai mögött meglehetősen egységesen érvényesül egy szabály, miszerint egyszázalékos (vásárlóerő-paritáson számolt) egy főre jutó GDP-növekedés 0,65–0,8 százalékos aggregált bérnövekedést von maga után.

Az egy főre jutó GDP és a bérek kapcsolatánál nem indokolt, hogy kizárólag egyidejű összefüggést feltételezzünk, a GDP-növekedésnek elképzelhető *késleltetett hatása* is. Az ennek megfelelően konstruált regressziós számításaink azt mutatják, hogy miközben az azonos idejű GDP elaszticitása nem változik, a két évvel késleltetett GDP növekedési üteme szignifikáns pozitív hatással lép be a becsült függvénybe, ugyanakkor a becslés illeszkedése javul. Az EU-tagság után a GDP késleltetett hatása megszűnik, az összefüggés egyszerűbbé válik.

A növekedés forrásai és a bérek

Gazdasági növekedés a következő évtizedben: felzárkózás, EU-tagság esetén gyorsított ütemben

Visszaulva a korábbiakban bemutatott, a felzárkózással kapcsolatos elméleti alapokra, illetve a kohéziós országokra vonatkozó empirikus tapasztalatokra, indokolt feltételezni, hogy a magyar gazdaság az elkövetkező néhány évtizedben olyan ütemben fog növekedni, hogy ezzel az EU-átlag jövedelemszintjéhez közeledik. Ezen túlmutató állítás, hogy az EU-tagság fel fogja gyorsítani a felzárkózási folyamatot, mindenekelőtt a külkereskedelemben kerülő áruk és a termelési tényezők (elsősorban a működő tőke)

¹⁴ Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a csatlakozás előtti időszak becslése szignifikánsan pozitív konstans is tartalmaz, míg az azt követő időszaké nem. Ez annyit jelent, hogy az EU-tagság előtt a munkavállalói jövedelem kevésbé kötődött a GDP változásához, mint utána, és más tényezők is erősen befolyásolták, mégpedig egyértelműen és mereven a növekedés irányába.

szabad áramlásán keresztül, valamint a jelentős nettó közösségi támogatások segítségével. E folyamat elemzését és modellezését lásd a *Gács János* [1999] és *Boeri és Brücker* [2000] összefoglaló tanulmányokban. *Gács* [1999] GDP-re vonatkozó előrejelzéseit foglalja össze a 4. táblázat: a két scenárió abban különbözik egymástól, hogy az EU-csatlakozás nélküli pálya azt tételezi fel, hogy 2010-ig nem kerül sor az EU-ba való belépésre, míg a csatlakozási scenárió 2005-ös csatlakozással számol. Magyarország esetében mindkét növekedési pálya feltételezi, hogy a gazdasági növekedés motorját továbbra is a külkereskedelem és a külfölditőke-befektetések képezik (beleértve az országban termelt és ide visszaforgatott profitot); hogy az elégtelen hazai megtakarítások mellett a beruházások finanszírozásához szükség lesz külföldi tőke bevonására; s hogy a korábbihoz nagyságrendileg hasonló működő tőke csak EU-csatlakozás esetén áramlik az országba, mert az infrastruktúra EU-támogatással végrehajtott fejlesztésével és a beruházási kockázat csökkentése révén csak így sikerül az ország tőkevonzó képességét megőrizni (lásd *Gács*, 2000).

4. táblázat

A reál GDP növekedési ütemei: tények és előrejelzések két fejlődési scenárió¹ alapján öt csatlakozni kívánó közép-kelet-európai országra (Százalékban)

	Éves átlagos növekedési ütem			A két scenárió közti különbség, százalékpontban	
	1997–2000	2001–2004	2005–2010	2001–2004	2005–2010
<i>Lengyelország</i>					
EU-csatlakozás nélkül	5,5	5,2	5,0		
EU-csatlakozással	5,5	5,5	6,2	0,3	1,2
<i>Csehország</i>					
EU-csatlakozás nélkül	0,0	4,5	4,2		
EU-csatlakozással	0,0	5,0	5,2	0,5	1,0
<i>Szlovákia</i>					
EU-csatlakozás nélkül	3,8	4,7	3,8		
EU-csatlakozással	3,8	6,0	4,8	1,3	1,0
<i>Magyarország</i>					
EU-csatlakozás nélkül	4,3	3,8	4,0		
EU-csatlakozással	4,3	4,0	5,0	0,3	1,0
<i>Szlovénia</i>					
EU-csatlakozás nélkül	3,9	3,4	3,2		
EU-csatlakozással	3,9	5,0	5,1	1,6	1,8

¹A két scenárió:

EU-csatlakozás nélkül: nem kerül sor csatlakozásra 2010-ig,

EU-csatlakozással: csatlakozás 2005-ben.

Forrás: *Gács* [1999].

A bruttó hazai termék és a bérek előző fejezetben bemutatott makroszintű összefüggéseiből az következne, hogy amennyiben feltesszük, hogy a GDP konvergenciája előrehalad (s a továbbiakban ebből a feltételezésből indulunk ki), akkor automatikusan a bérek is előbb-utóbb közelíteni fognak az EU-ban tapasztalt átlagos szinthez (illetve

mindenekelőtt az EU alsó régiójának béreihez). Noha az előző fejezetben bemutatott ökonometriai számítások ezt az egyszerű kapcsolatot sugallják, az összefüggés ennél jóval összetettebb és egyben többirányú is.

Először is a bruttó hazai termék növekedése sok tényezőtől függ, többek között a számos munkaerő-piaci fejleménytől, így áttételesen a bérek alakulásától is. Másodsorú pedig a GDP növekedése nem automatikusan húzza maga után a béreket, hanem számos áttételen és bonyolult mechanizmuson keresztül fejt ki hatását, nem beszélve arról, hogy a különféle bérmutatók esetén ezek a tényezők és mechanizmusok egymástól eltérhetnek.

Bérenövekedés és a termelékenység növekedése

A gazdasági növekedés irodalma szinte átláthatatlanul nagy, és különösen az elmúlt másfél évtizedben kínált hihetetlen bőségben sokféle magyarázatot a növekedés forrásaira, a növekedést elősegítő külső feltételekre, intézményekre és gazdaságpolitikákra. Már csak terjedelmi okokból sem térhetünk ki érdemének megfelelően a növekedés irodalmára, csupán a fogalmi keretekre utalhatunk.

A gazdasági növekedés szigorú elvek szerinti modellezése hagyományosan a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások felhasználásából indul ki. Szigorú (többnyire neoklasszikus) feltételeket alkalmazva a modell elsősorban a növekedési (termelési) függvényre épül, melynek általános alakja a következő:

$$Y = A(t) f(K, H, L),$$

ahol: Y a nemzetgazdasági szintű jövedelmet, a GDP-t képviseli, míg K a fizikai tőke, H az emberi tőke, L pedig a termelésben felhasznált egyszerű munkaerő mennyiségeit jelölik. Az $A(t)$ az ún. maradék, a termelésben felhasznált erőforrások teljes termelékenységének változása, amelyet többnyire a széles értelemben vett (tehát intézményi változásokat is magában foglaló) műszaki fejlődéssel azonosítanak. Tipikus eredmény, hogy a GDP változásából a tőke és a munka változása igen kis arányt, mintegy 30 százalékot, a humán tőkée újabb 20-30 százalékot, míg a műszaki fejlődés vagy teljes termelékenység változása 40-50 százalékot magyaráz meg.

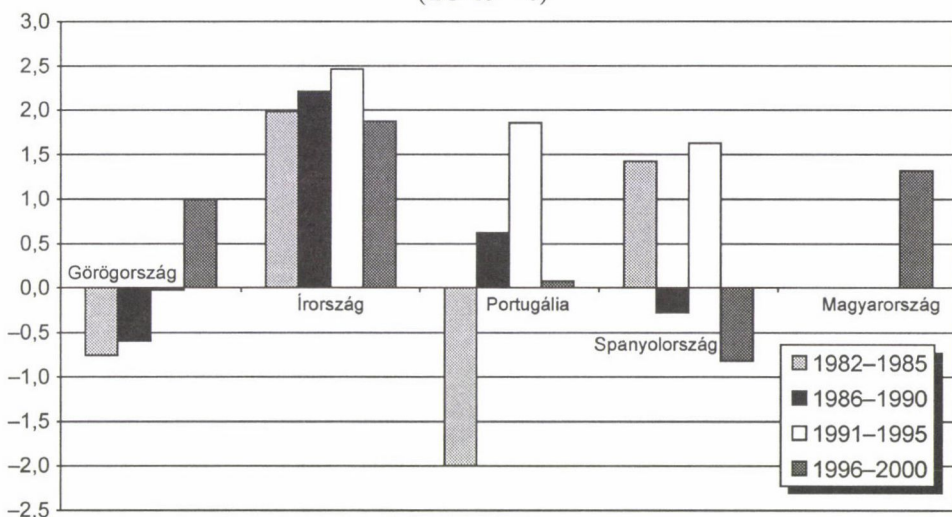
Modern gazdaságokban a növekedés elsődleges forrása a teljes (minden termelési tényezőre vonatkozó) termelékenység növekedése. Vannak ettől eltérő növekedési időszakok is; így például épp az egyik kohéziós országban, Írországban a 90-es években a gyors növekedés a munkaerőpiacra vonzott sok addig ott egyáltalán meg nem jelenő hazai munkaerőt, ugyanakkor hazatelepülésre készített sok korábban kivándorolt ír állampolgárt is, így a növekedésnek a termelékenységgel azonos súlyú forrása lett a foglalkoztatás bővülése (Lásd Gács és szerzőtársai, 2001, függelék C).

A teljes termelékenység közvetlen mérése sajnos technikailag nem megoldott, ezért szökták azt még az összetettebb növekedési modellek esetében is közvetetten, az ún. növekedési maradék segítségével kiszámolni. A teljes termelékenység növekedésének vizsgálatát gyakorlati elemzéseknél (tehát amikor bonyolult modellek nem állnak rendelkezésre) rendszerint a munkatermelékenységgel helyettesítik. Az alábbiakban azt nézzük meg, hogy a felzárkózó szegényebb EU-tagországok (a kohéziós tagországok) gyorsuló növekedésük során vajon nagyobb termelékenységnövekedést mutattak-e, mint az uniós átlag? Ez, mint igen sok más jellemző, előrejelezheti a magyar gazdaságban az elkövetkező években várható tendenciákat. A 4. ábra a makroszintű termelékenység növekedését mutatja a kohéziós országokban az elmúlt közel két évtizedben, ötéves időszakokra csoportosítva, s az EU átlagos termelékenységváltozásához viszonyítva. Az utolsó időszakra Magyarország adatait is szerepeltetjük. Az ábra vegyes

képet jelez: Írország tartósan kiváló teljesítménye mellett Görögország lassan lendül túl az uniós átlagon, míg Portugália és Spanyolország esetében az átlag alatti és feletti teljesítményt mutató időszakokat is találunk.¹⁵ Mindent egybevetve, a felzárkózó országok összességükben és különösen a vizsgált időszak második felében olyan, az EU-átlag feletti makroszintű munkatermelékenység-növekedést mutattak, ami tőlük az elmélet szerint el is volt várható. Az utolsó évek magyar adata már egy felzárkózó országra utal, de az még így is elmarad Írország időszaki átlagaitól.

4. ábra

Az egy foglalkoztatottra jutó reál GDP évi átlagos növekedési üteme az EU-15 átlagához viszonyítva (EU-15 = 0)

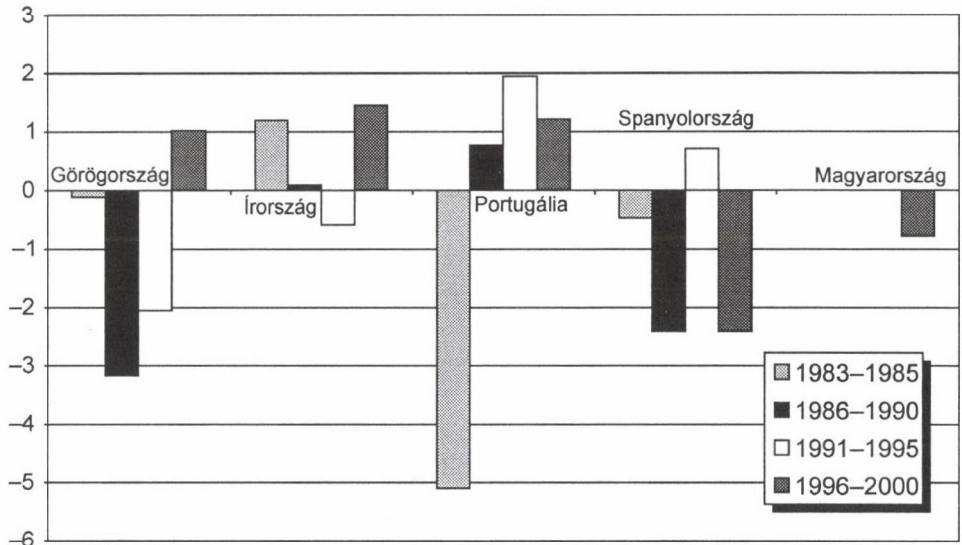
Forrás: OECD [1997, 2000] és saját számítások

A munkatermelékenység növekedésével kapcsolatban az elemzőkben rutinszerűen merül fel a kérdés, hogy azzal mennyire tartott lépést a bérek növekedése. A kérdésfeltevés valójában szigorú elméleti szempontból nem indokolt, hiszen a teljes termelékenység, vagy itt az azt helyettesítő munkatermelékenység növekedéséért nem csupán a munkát, vagyis a bérért-fizetésért foglalkoztatottakat kell javadalmazni, mivel a többlettermék a többi termelési tényező eredménye is.¹⁶ Mégis érdemes a két mutató növekedését egymás mellett vizsgálni, hiszen ha a bérek (pontosabban a reálbérek) tartósan a munkatermelékenységnél gyorsabban növekednek, az a munkának a jövedelmekből való növekvő részesedésére utal, a termelékenység növekedésétől való tartós elmaradás pedig a munka pozícióvesztését jelzi.

¹⁵ Minden valószínűség szerint az egyes országok esetében saját periodizálás lenne indokolt, hiszen a növekedési folyamat nem mindenütt ugyanolyan pályán alakult.

¹⁶ A mikroökonómia egyik alapmegállapítása, miszerint tökéletes verseny mellett a vállalatok addig bővítik termelésüket, amíg a munka határtermelékenysége meg nem egyezik a munkabérral, csak látszólag érvényes erre az összevetésre, mert itt átlagtermelékenységről, illetve annak változásáról, valamint egy országra és nem egy vállalatra vonatkozóan teszünk fel kérdéseket.

**Az egy foglalkoztatottra jutó reálkereset éves átlagos növekedése
az üzleti szektorban az EU-15 átlagához viszonyítva
(EU-15 = 0)**

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

A reálkeresetek növekedését az előző ábrához hasonló szerkezetben mutatjuk be az 5. ábrán. Mint látható, itt már nem annyira egyértelmű a kép, mint a termelékenység esetében: a reálbérek a felzárkózó országokban nem mutattak meggyőző felzárkózó tendenciát, talán az egyetlen Írországot (s az utolsó évtizedben Portugáliát) leszámítva. A magyarországi reálbér-alakulás, ahol a reálbérek emelkedése elmarad a termelékenység növekedésétől, beleillik ebbe az egységes tendenciát nem mutató képbe.

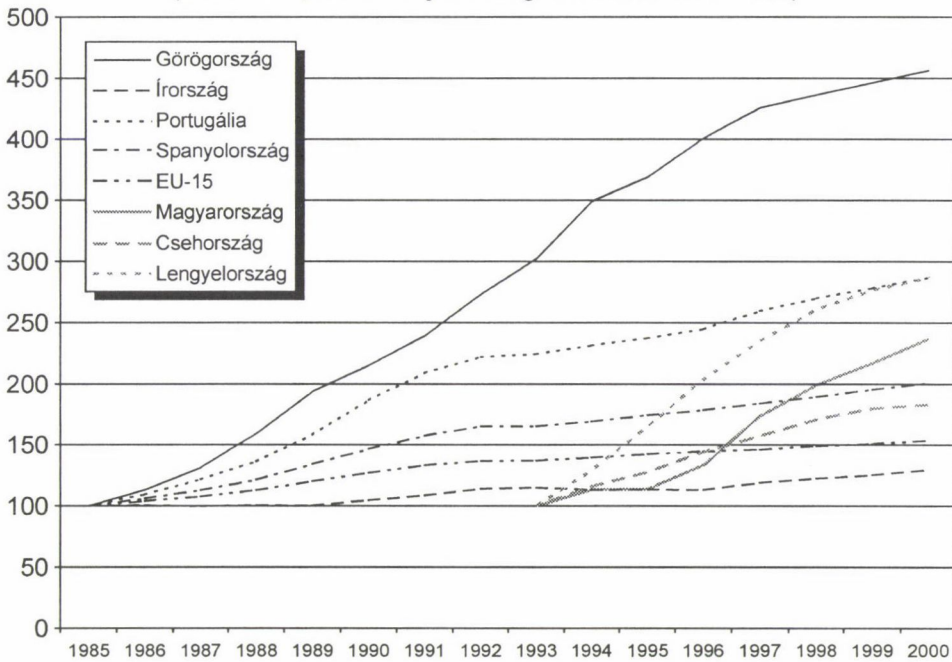
A reálbérek látszólag tendencia nélküli alakulásának természetesen az az oka, hogy nem törvényszerű a reálbéreknek a termelékenység növekedésével lépést tartani. A bérek részben a piacon, piaci erők hatására, de emellett bértárgyalásokon és állami intézkedések, a pénz- és költségvetési politika befolyása alatt változnak, és ezek együttes hatása hosszú ideig is eltérést okozhat a termelékenység és a bérek alakulása között. Ha csak a béralkura gondolunk, a munkavállalók oldala törekedhet arra, hogy a munkatermelékenység alakulását az alku során mérceként használja, de ez nem mindig egyszerű, például kiszámíthatatlanul változó infláció esetén az elsődleges cél a fogyasztói inflációval való lépéstartás. Túl magas munkanélküliség esetén a munkatermelékenység növekedésével lépést tartó reálbérek ugyanakkor tartósíthatják a magas munkanélküliséget, s ezért, ha a munkavállalói oldal nem csak az éppen alkalmazottak (az insiderek) érdekét védi, akkor nem fog ragaszkodni a termelékenység növekedésének követéséhez.

A bérpolitika alakulásának és a munka, mint termelési ráfordítás, hatékonyságának szintetikus mutatója a termékegységre jutó bérköltség (unit labour cost) (ennek értelmezéséről és más mutatókhoz való viszonyáról lásd *Oblath* [1998] átfogó tanulmányát). A közgazdasági elmélet nyomán azt várnánk, hogy ez a mutató (az egy főre jutó bér és a termelékenység hányadosa) a felzárkózó országokban kevésbé nőjön vagy gyorsabban

csökkenjen, mint a gazdagabbakban. Ennek oka kissé leegyszerűsítve az, hogy a nagy munkaintenzitású ágazatok domináltak szegényebb uniós országokban a gyors teljes termelékenységnövekedésnek elsősorban a munkafordítások megtakarításában kell megnyilvánulnia, ezt a munkát azonban alacsony bérű ágazatokban takarítják meg, s hosszú időbe telik, amíg a felzárkózó országok is olyan kutatásigényes, magas bérű ágazatokat építenek ki, mint az EU vezető gazdaságai.

6. ábra

A nominális termékegységre jutó bérköltségek változása
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

A 6. ábrán az egész gazdaságra vonatkozó termékegységre jutó bérköltségmutató-nak a nominális változatát vizsgáljuk a kohéziós országokban és az EU-15 csoportban, valamint három kelet-európai országban.¹⁷ A nominális termékegységre jutó bérköltség változása az egy főre jutó nominális bérköltség növekedésének és a reáltermelékenység változásának hányadosa. Az ábra a termékegységre jutó bérköltségek egyértelmű emelkedési tendenciája mellett meglehetősen vegyes képet mutat: a leggyorsabb fajlagos bérköltség-emelkedés Görögországban, Portugáliában és Lengyelországban következett be, míg az egyik legvisszafogottabb költségnövelő épp a gazdag EU-15 csoport volt. E vegyes kép oka, hogy a vizsgált időszak egy részében egyes országokban (nem utolsósorban egyes kohéziós országokban és a kelet-európai gazdaságokban) jelentős és egy-

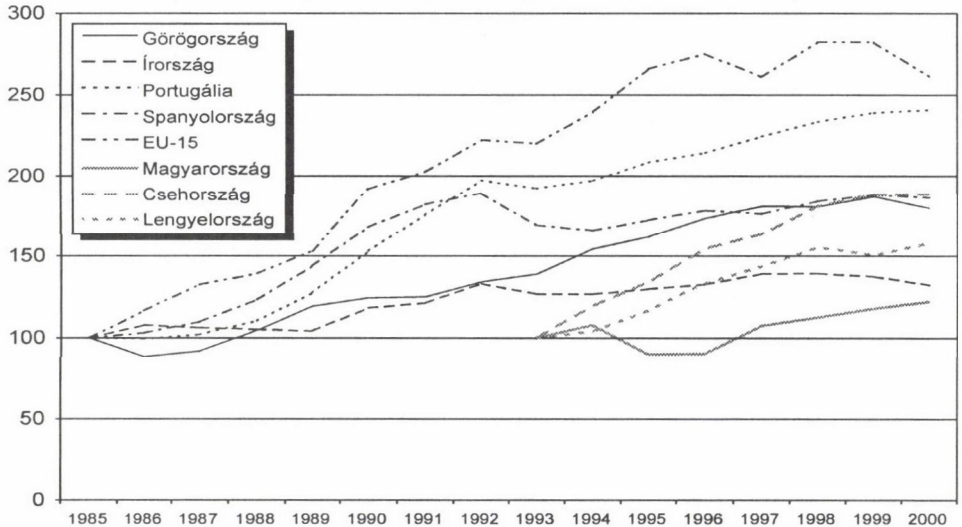
¹⁷ Az ábra a termékegységre jutó bérköltség változását és nem a szintjének alakulását mutatja. Ennek oka az, hogy e mutató szintjére nemzetközileg összehasonlítható, megbízható adatok nem állnak rendelkezésre. Ugyanakkor a felzárkózás dinamikájának elemzéséhez a termékegységre jutó bérköltség változásának vizsgálata is megfelelő.

mástól eltérő mértékű infláció volt. Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében a nominális termékegységre jutó bérköltséget vagy a hazai inflációval vagy a nominális valutaárfolyammal szokás elosztani. Mi ez utóbbit tettük (a nominális effektív árfolyamot alkalmazva), s így jutottunk a 7. ábrán látható adatsorokhoz. A 7. ábra sokkal rendezettebb képet mutat, mint elődjei: mint elődjei: mint az EU-15 csoportban emelkedtek leggyorsabban a termékegységre jutó bérköltségek, míg a szegényebb, hátrányukat behozó kohéziós országok inkább kényszerültek rá a berráfördítések megtakarítására. A kohéziós országok között Írország, a kelet-európaiak között Magyarország „vitte a prímet” a fajlagos bérköltség-takarékosságban.¹⁸ És végül a 8. ábrán közöljük az alkalmazott nominális effektív árfolyamokat is, mert a három ábrának együtt van gazdaságpolitikai üzenete is: azokban az országokban, ahol magas infláció alakul ki és (részben ezzel összefüggésben) hagyják a nominális béreket a munkatermelékenység növekedéséhez képest elszaladni, a nemzetközi versenyképesség megőrzése érdekében korrekcióra van szükség, s erre a klasszikus eszköz az árfolyam-politika. Ha előrehalad az antiinflációs folyamat és egyéb okok miatt (akár a stabilizációs horgony alkalmazása vagy az eurózónához való csatlakozás célkitűzése miatt) kötöttebbé válik az árfolyamrendszer, akkor a bérek szigorú kordában tartása elsőrendű gazdaságpolitikai feladattá válik a nemzetközi versenyképesség megőrzése érdekében (vö.: Lauer, 1999).

7. ábra

**A nominális termékegységre jutó bérköltségek nominális effektív árfolyammal
korrigált változása**

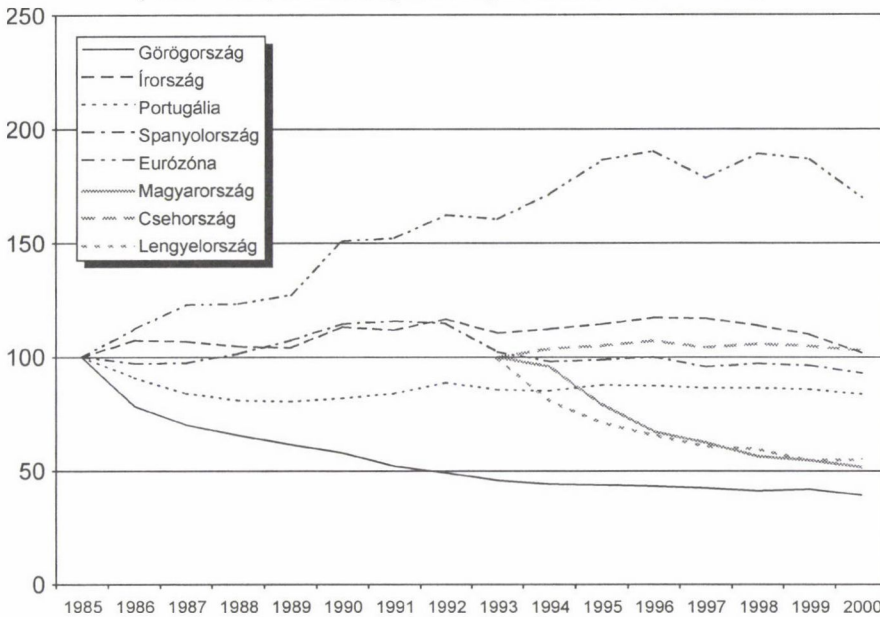
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

¹⁸ Ez utóbbi azonban ilyen egyértelműen csak a vizsgált, 1995–2000-es időszakra igaz, amelyre széles körben álltak összehasonlítható adatok rendelkezésünkre. Csehországban 1990-ben és 1991-ben, Lengyelországban 1990-ben, Szlovéniában pedig 1991-ben volt jelentős – 15–28 százalékos – csökkenés az *ipari termelés* deflált fajlagos bérköltségeiben. Ha az 1989–1998-as, hosszabb időszakot nézzük, akkor azt találjuk, hogy 1998-ban az ipari deflált fajlagos bérköltségek kumulált értéke az 1989. évének 137 százalékán állt Csehországban, 98 százalékán Magyarországon, 126 százalékán Lengyelországban és 89 százalékán Szlovéniában (WIIW, 1999., 5. táblázata alapján).

Nominális effektív árfolyamok
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

A magyar bérek színvonala, közelmúltbeli fejlődése, várható növekedése és annak néhány hatása

A cikknek ebben a részében a hazai bérek és bérköltségek (munkajövedelmek és munkaerőköltségek) összehasonlító elemzésére teszünk kísérletet.¹⁹ A korábbiakban utaltunk a bérek kettős funkciójára, miszerint az egyrészt költség, másrészt jóléti tényező. Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában Magyarország számára a bérek konvergenciája a bérköltségek oldaláról úgy fogalmazódik meg, hogy a versenyképes termelés megfelelő színvonalú (nem túl magas) bérköltségre alapozódjon. Másrészt az Európai Unió tagjaként a bérrrel az uniós dokumentumokban megfogalmazott, de konkrétan nem definiált „méltányos bérrhez való jog”-ot is biztosítani kell; az egységes piac körülményei között a túlságosan alacsony bér a munkaerő-kínálat csökkenése mellett nagy munkaerő-elvándorláshoz is vezethet.

Mennyire elmaradottak a magyar bérek az EU színvonalához képest?

Magyarország és néhány további csatlakozásra váró közép- és kelet-európai ország – Lengyelország, Csehország és Szlovénia – pozícióját a legközelebbi „referenciaország”, Ausztria mutatóihoz képest vizsgálja a WIIW [1999] tanulmánya. Számításai

¹⁹ Vizsgálataink során általában bruttó keresetekkel számolunk, ami az alapbérek mellett tartalmazza a túlóra- és egyéb pótlékokat, 13. és további havi fizetéseket stb. Az adatok pontos definiálására az adott helyen mindig kitérünk.

szerint 1996-ban a magyar átlagos havi bruttó keresetek (a nemzetgazdaság egészében) az osztrák szint töredékét érték el: ECU-ban mért valutaárfolyamon számítva a nemzetgazdaságban átlagosan mindössze az osztrák bérek 11,4 százalékát tették ki, míg vásárlóerő-paritáson számítva az arány már kedvezőbb, 30,8 százalék. Nem változik lényegesen a kép akkor sem, hogyha az összehasonlíthatóság szempontjából egységesebb feldolgozóiparban vizsgáljuk a havi átlagkeresetek arányát; talán csak Szlovénia esetében van számottevő eltérés, ahol a feldolgozóipar esetében az elmaradottság nagyobb-nak tűnik (lásd az 5. táblázatot).

Hasonló arányokat mutatott ki *Gács Endre* [1999] elemzése is. A feldolgozóiparban a *fizikai foglalkozásúak* egy főre jutó évi bruttó átlagkeresete 1996-ban Magyarországon az Európai Unió országai átlagának (dollárban számítva) mindössze 10,5 százalékát érte el; vásárlóerő-paritáson ugyanez 29,3 százalékot mutatott.²⁰ (Ausztria nagyjából az unió átlagát képviseli, így az unió átlagához és Ausztriához viszonyított arányok nem térnek el számottevően.)

Az OECD *Gács E.* [1999] által is használt adatforrása egységes módszerrel gyűjtött, összehasonlítható adatokat közöl az OECD országainak – így az unió 15 országának és három csatlakozásra váró kelet-európai OECD-tagországnak (Csehország, Lengyelország, Magyarország) – bruttó és nettó munkajövedelmeiről és munkaerőköltségeiről. Az alábbiakban a kiadvány tanulmányunk írása idején legfrissebb, az 1996., illetve 1997. évekre vonatkozó köteteit használjuk a munkajövedelmek elmaradottságának elemzéséhez.²¹ Hátránya ugyan a forrásul választott OECD-kiadványnak, hogy az csak a foglalkoztatottak egy részére, a feldolgozóipari fizikai foglalkoztatottakra vonatkozik, előnye viszont, hogy az adatokat összehasonlítható és egységes módon gyűjtötték össze.

5. táblázat

Átlagos havi bruttó keresetek a fejlettebb közép- és kelet-európai országokban
(Százalékban, Ausztria=100, alapadatok ECU-ben)

	Átlagos havi bruttó bérek			
	a nemzetgazdaságban (1996-ban)		a feldolgozóiparban (1997-ben)	
	Valutaárfolyamon	Vásárlóerő-paritáson	Valutaárfolyamon	Vásárlóerő-paritáson
Szlovénia	35,5	63,5	27,6	47,3
Csehország	13,3	39,5	12,0	35,0
Lengyelország	12,1	30,6	11,8	28,0
Magyarország	11,4	30,8	11,7	28,7

Forrás: WIIW [1999]. A *nemzetgazdaság egészére* nemzeti statisztikák, WIFO, Wirtschaftskammer Österreich és OECD-adatok alapján WIIW-becslések. A *feldolgozóiparban* a havi bruttó bérek, keresetek nemzeti statisztikák, OECD, EUROSTAT és UNIDO adataira támaszkodó WIIW-becslések.

²⁰ Az OECD [1997b] kiadványának adatai alapján, *Gács Endre* [1999] számításai szerint. Az EU-átlagot *Gács E.* [1999] az összehasonlítható GDP nagyságával súlyozva számítja.

²¹ A kiadványok a teljes munkaidős fizikai foglalkoztatottakra vonatkozóan és egész évre kalkulálva adják meg a kereseteket. A bruttó átlagkereset tartalmazza az alpbéret, túlóra- és egyéb bérpótlékokat, a kiegészítő pótlékokat, a 13. és további havi fizetéseket stb.

**Fizikai foglalkozásúak évi bruttó átlagkeresete a feldolgozóiparban
(1996-ban, valutaárfolyamon, dollárban számítva)**

	Átlagkeresetek (dollárban)	A magyar keresetek az egyes országok keresetszintjéhez képest (%)	Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)	
			(súlyozott)	(súlyozatlan)
Dánia	42 975	7,0	150,5	160,0
Németország	38 264	7,9	134,0	142,5
Belgium	34 487	8,7	120,8	128,4
Luxemburg	33 763	8,9	118,2	125,7
Hollandia	33 480	9,0	117,2	124,7
Svédország	30 527	9,9	106,9	113,7
Finnország	29 835	10,1	104,5	111,1
Ausztria	27 865	10,8	97,6	103,8
Nagy-Britannia	24 900	12,1	87,2	92,7
Franciaország	23 654	12,7	82,8	88,1
Olaszország	23 172	13,0	81,1	86,3
Írország	22 639	13,3	79,3	84,3
Spanyolország	17 169	17,5	60,1	63,9
Görögország	11 680	25,8	40,9	43,5
Portugália	8 414	35,8	29,5	31,3
Szórás	9 222			
<i>EU-átlag (súlyozott)</i>	<i>28560</i>	<i>10,5</i>	<i>100,0</i>	
<i>EU-átlag (súlyozatlan)</i>	<i>26855</i>	<i>11,2</i>		<i>100,0</i>
Magyarország	3009	100	10,5	11,2

Forrás: OECD [1997b] alapján saját számítások. A GDP-nagysággal súlyozott átlag *Gács E.* [1999] becslése. Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

Amikor a bérek elmaradottságáról, a „felzárkóztatás” szükségességéről esik szó, rendszerint Magyarország (illetve a csatlakozni kívánó országok) és az Európai Unió *átlaga* közötti eltéréseket hangsúlyozzák. Az unió átlagának számítása nem egyértelmű, lehet azt súlyozottan vagy súlyozatlanul számítani, s kérdés, milyen súlyokat használunk, ha amellet döntenénk.²² A 6. és 7. táblázatban az egyes országok bruttó kereseteit – valutaárfolyamon és vásárlóerő-paritáson is – kiszámítva bemutatunk két változatot is a lehetséges átlag számítására: súlyozott átlagot (GDP szerint súlyozva) és egyszerű

²² Láttuk, *Gács E.* [1999] a GDP nagyságával súlyozva számítja ki az átlagos EU-keresetek nagyságát. Ekor a nagyobb, erősebb és magasabb bérszínvonalú országok jelentősége felerősödik. Az EU-átlag lehetne a feldolgozóiparban foglalkoztatottak létszáma szerint súlyozott átlag is (ilyenfajta súlyokat használ például az OECD Main Economic Indicators, illetve Indicators of Industrial Activity kiadványa). Ez egybeesik a nagyobb GDP felfelé erősítő hatásával (Németország túlsúlya miatt), így az összehasonlítás konklúziója szempontjából lényegében indifferens a súlyozás módja, ám jelzi, hogy az EU-átlag mennyire nehezen értelmezhető, ambivalens kategória. A továbbiakban EU-átlagként saját számításainkban egyszerű súlyozatlan számtani átlagot veszünk abból a megfontolásból, hogy nem az EU egészének valamiféle gazdasági átlagát, hanem az egyes országok már elért lehetséges színvonalát tekintjük az összehasonlítás alapjának. Az eltérés egyébként nem jelentős, 1-2 százalékkal emeli Magyarország helyét a súlyozott átlagokban mérhető képest.

számítási átlagot. Utóbbi esetben az EU-átlag kicsit alacsonyabb, valamivel közelebb kerülnek a szegényebb országok az átlaghoz, s magasabbra a gazdagabbak (lásd a 6. és 7. táblázat utolsó két oszlopát).

7. táblázat

**Fizikai foglalkozásuk évi bruttó átlagkeresete a feldolgozóiparban
(Vásárlóerő-paritáson számítva, 1996-ban)**

	Átlagkeresetek (dollárban)	A magyar keresetek az egyes országok keresetszintjéhez képest (%)	Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)	
			(súlyozott)	(súlyozatlan)
Dánia	28 993	23,2	126,6	131,2
Belgium	28 541	23,5	124,6	129,2
Németország	28 227	23,8	123,2	127,7
Hollandia	27 434	24,5	119,8	124,2
Luxemburg	26 831	25,0	117,1	121,4
Nagy-Britannia	23 650	28,4	103,2	107,0
Finnország	23 056	29,1	100,6	104,3
Írország	22 016	30,5	96,1	99,6
Olaszország	21 908	30,7	95,6	99,1
Ausztria	21 004	32,0	91,7	95,1
Svédország	20 786	32,3	90,7	94,1
Franciaország	18 451	36,4	80,5	83,5
Spanyolország	17 239	39,0	75,2	78,0
Görögország	12 739	52,7	55,6	57,7
Portugália	10 573	63,5	46,2	47,8
Szórás	5 613			
<i>EU-súlyozott</i>	<i>22 909</i>	<i>29,3</i>	<i>100,0</i>	
<i>EU-átlag</i>	<i>22 097</i>	<i>30,4</i>		<i>100,0</i>
Csehország	10 142	66,2	44,3	45,9
Lengyelország	7 902	85,0	34,5	35,8
Magyarország	6 716	100,0	29,3	30,4

Forrás: OECD [1997b] alapján saját számítások. A GDP-nagysággal súlyozott átlag Gács E. [1999] becslése. Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

Kevésbé szokás hangsúlyozni, hogy a bérszínvonal-különbség az Európai Unió egyes tagországai között is tekintélyes lehet. A 6. és 7. táblázat adatai azt mutatják, hogy a magyar átlagkeresetek kétségtelenül jelentős mértékben elmaradnak a fejlett unióbéli országokétól, de a tagországok egy részének átlagkeresetei, ha nem is annyira, de szintén tetemes mértékben elmaradnak a tagországok egy más részének átlagkereseteitől. Így például Dánia és Portugália feldolgozóipari átlagkeresetei között a különbség igencsak tekintélyes, valutaárfolyamon utóbbi az előbbinek 20 százalékát sem éri el, és vásárlóerő-paritáson számítva is alig több mint 1/3-a.

Amennyiben a kereseteket az egyes országok árszínvonalát is figyelembe vevő vásárlóerő-paritáson hasonlítjuk össze, nem csupán Magyarország lemaradása tűnik ki-sebbsnek (bár még mindig jelentősnek), azt is látjuk, hogy az EU-tagországok közötti

eltérések is csökkennek. Ezt az összefüggést az árfolyamon és a vásárlóerő-paritáson számított átlagkeresetek szórásának egybevetése is mutatja.

A kelet-európai országok elmaradása és a felzárkózás számukra elérhető szintje tehát nem szükségképpen az EU átlagában vagy az átlagot, illetve az átlag feletti szintet jelentő Ausztria, illetve Németország munkajövedelmeinek színvonalában mérhető. Értelmesebb a fejlettségben közelebb álló, szegényebb uniós országok keresetszintjéhez mérni a csatlakozó országokét. Nem véletlen, hogy a felzárkózás időigényét növekedési modellekkel megbecsülő egyik legelső, sokat idézett tanulmány (Fischer és szerzőtársai, 1998a) a szegényebb három déli EU-tagország átlagának elérését igyekezett modellezni. Az Európai Unió keleti kibővítéséről az unió megbízásából készített egyik legújabb átfogó tanulmány (Boeri – Bröcker, 2000) is azt hangsúlyozza, hogy a csatlakozó országok elmaradását és a felzárkózás feladatát realisabb úgy értelmezni, mint a kevésbé fejlett uniós országokhoz történő közelítést. A 6. és 7. táblázatokban pont ebből a megfontolásból számítottuk ki a magyarországi évi bruttó keresetek arányát a többi ország keresetszintjéhez képest is (a táblázatok 3. és 4. oszlopa). Egyértel-

8. táblázat

Fizikai foglalkozásúak évi bruttó és nettó átlagkeresete a feldolgozóiparban (Vásárlóerő-paritáson számítva, dollárban, 1996-ban)

	Átlagkeresetek		Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)		A magyar keresetek az egyes országok keresetszintjéhez képest (%)	
	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
Dánia	28 993	16 003	131,2	107,4	23,2	29,5
Belgium	28 541	16 752	129,2	112,4	23,5	28,2
Németország	28 227	16 557	127,7	111,1	23,8	28,5
Hollandia	27 434	16 692	124,2	112,0	24,5	28,3
Luxemburg	26 831	19 892	121,4	133,5	25,0	23,8
Nagy-Britannia	23 650	17 555	107,0	117,8	28,4	26,9
Finnország	23 056	14 397	104,3	96,6	29,1	32,8
Írország	22 016	15 746	99,6	105,6	30,5	30,0
Olaszország	21 908	15 767	99,1	105,8	30,7	30,0
Ausztria	21 004	15 278	95,1	102,5	32,0	30,9
Svédország	20 786	13 772	94,1	92,4	32,3	34,3
Franciaország	18 451	13 315	83,5	89,3	36,4	35,5
Spanyolország	17 239	13 810	78,0	92,7	39,0	34,2
Görögország	12 739	10 472	57,7	70,3	52,7	45,1
Portugália	10 573	8 661	47,8	58,1	63,5	54,6
Szórás	5 613	2 776				
EU-ÁTLAG*	22 097	14 905	100,0	100,0	30,4	31,7
Csehország	10 142	7 862	45,9	52,7	66,2	60,1
Lengyelország	7 902	6 481	35,8	43,5	85,0	72,9
Magyarország	6 716	4 727	30,4	31,7	100,0	100,0

*Az EU-átlag az országok számtani átlaga.

Forrás: OECD [1997b] adatai alapján. Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

műen sokkal közelebb állnak a magyar keresetek – érthetően – a portugál és a görög szinthez, és a spanyol szint elérése sem olyan távoli, mint az unió többi országáé. Természetesen speciális szempontok más elemzést is szükségessé tehetnek: a migráció lehetősége miatt például kitüntetett szerepe van a szomszéd országoknak, elsősorban Németországnak, Ausztriának és Olaszországnak.

Megvizsgáltuk végül, milyen különbség adódik, ha a keresetek bruttó vagy nettó²³ nagysága szerint mérjük a bérek arányát (lásd a 8. táblázatot). A magyarországi keresetek bruttó és nettó értéke szerint az EU átlagos keresetszintjéhez képest az elmaradás nagyjából ugyanakkora (vásárlóerő-paritáson számítva a magyar bérszint 30 százalék körül van), míg az egyes országokhoz képest számottevő az eltérés – az adó- és járuléktérhek eltérése miatt.

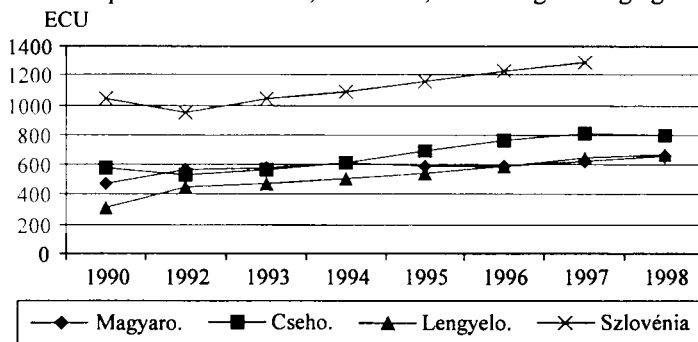
A 7. és 8. táblázatban bemutattuk Magyarország mellett a csatlakozásra váró másik két fejlettebb ország – Csehország és Lengyelország – keresetszintjeit is. Magyarország keresetszínvonalára ezekkel az országokkal összehasonlítva is alacsony volt 1996-ban, a nettó keresetek esetében az elmaradás még szembeszökőbb.

A konvergencia kelet-európai perspektívában és a hazai szektorok körében

Vajon miért olyan alacsonyak a magyar bérek – a többi élvonalhoz tartozó átalakuló országhoz képest is? Mekkora Magyarország elmaradottsága? Az egyes országok gazdasági fejlettségét átfogóan tükrözi az egy főre jutó GDP alakulása. A gazdasági fejlettséget mutató GDP alapján Magyarország elmaradottsága korántsem olyan drámai. Gács E. [1999] OECD-adatokra alapozott számítása szerint a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP 1996-ban Magyarországon az Európai Unió átlagának 47,4 százalékát érte el. Ugyanez az arány a kevésbé fejlett Görögországhoz vagy Portugáliához képest már 70 százalék felett van, miközben az utóbbi országok egy főre jutó GDP-je az EU átlagának kétharmadát érte el. Az egy főre jutó GDP alapján a magyar fejlettségi szint megfelel a fejlettebb csatlakozásra váró országokénak. Hogyan alakult ehhez képest az egyes átalakuló országokban a keresetek színvonala?

9. ábra

Átlagos havi bruttó keresetek a csatlakozásra váró fejlettebb országokban
(Vásárlóerő-paritáson számítva, ECU-ben, a nemzetgazdaság egészére)

Forrás: WIIW-adatbázis, közli WIIW [1999].

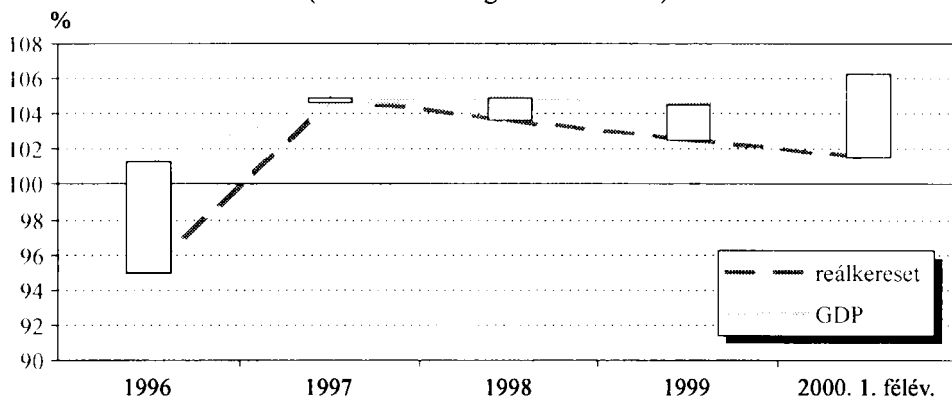
²³ A bruttó keresetek adó- és járulékfizetés után megmaradó nagysága.

A 9. ábra a WIIW adatbázisa alapján hasonlítja össze az átlagos havi bruttó keresetek²⁴ alakulását az 1990–1998 közötti időszakra és a nemzetgazdaság egészére vásárlóerő-paritáson számítva. A csatlakozásra váró országok havi bruttó átlagkereseteit vizsgálva azt látjuk, hogy az egyes országok egymáshoz viszonyított pozíciója ugyan némiképp változik, de az Európai Unió országainak szintjéhez képest – tekintve, hogy minimális a keresetnövekedés – nincs lényeges elmozdulás. A magyarországi havi bruttó keresetek átlagos színvonala az időszak elején egyes években valamelyest meghaladta a lengyel, illetve a cseh szintet, azóta alig van érzékelhető növekedés. Az utóbbi években a magyar keresetek színvonala összesimul a lengyel keresetekével, a szlovén és cseh szinttől azonban rendre elmarad.

A csatlakozásra váró fejlettebb gazdaságokban az egy főre jutó GDP és a keresetek alakulása nem mozgott együtt, többek között azért, mert az átmenet időszakában az egyes országok a keresetek alakulását eltérően érintő gazdaságpolitikát követtek. A visszaesés és a növekedés eltérő ütemben és eltérő sokkokkal ment végbe,²⁵ az eltérő növekedési pályákat eltérő módon követte a bérek alakulása.

10. ábra

A reál GDP és a reálkeresetek növekedése Magyarországon
(Az előző év megfelelő időszaka)

Megjegyzés: A reálkeresetek a nettó jövedelmekből vannak kiszámítva, és a tb-járadékküszöb figyelembevételével vannak korrigálva.

Forrás: KSH.

Ha megnézzük, hogyan alakult ezen országokban az egy főre jutó GDP és a havi átlagos bruttó kereset, mindkettő folyó ECU-árfolyamon számítva (az adatokat itt helyhiány miatt nem közöljük), akkor egyértelműen látszik, hogy a keresetek az egy főre jutó GDP alakulásától elszakadva Csehországban, de különösen Lengyelországban folyamatosan növekedtek. Magyarországon a „Bokros-csomag” hatására 1995–96-ban

²⁴ A nemzeti statisztikákból származó adatok a teljes munkaidős foglalkoztatottak részére kifizetett keresettömeg egy főre jutó havi átlagát tartalmazzák, s ezek országonként (és évenként) valamelyest eltérő vállalati nagyságokra vonatkoznak. (A WIIW adatforrása nem definiálja pontosan az adatok tartalmát, a magyar statisztikákból azonosítva a bruttó kereset a munkavállalói járadékot, egészségügyi hozzájárulást, nyugdíjjárulékot, valamint személyijövedelem-adó fizetése előtti jövedelmet tartalmazza.)

²⁵ Nem feladatunk a gazdasági átmenet eltérő útjainak értékelése, lásd erről sok más mellett a legfrissebbekből például Kornai [2000] és Kolodko [2000] tanulmányát.

a bérek erőteljesen csökkentek, s azt követően együtt mozognak az egy főre jutó GDP-vel. Végül Szlovéniában szinte teljes szinkron valósult meg a nemzetgazdasági jövedelemmutató és a bérmutató között, bizonyos bérrestrícióval párosulva. Magyarországon az időszak végének javuló magyar gazdasági mutatói nem érezhetőek (egyelőre) a reálkeresetek alakulásában.²⁶ A reál GDP és a hazai reálkeresetek legutóbbi években tapasztalt változását követi nyomon a 10. ábra. A GDP növekedése ellenére Magyarországon a reálkeresetek növekedési üteme rövid távon egyre kevésbé látszik követni a GDP növekedésének ütemét. Amennyiben ezt a trendet prognosztizálnánk a magyar béreknek az unió béreihez való felzárkózásához, úgy a bérek természetesen igen lassan érnek utol az unióbelieket.

Mi lehet a bérek konvergenciájának remélhető forrása, alapja? A felzárkózás motorja, mint azt már a fentiekben tárgyaltuk, elsősorban a teljes termelékenység, illetve annak jól mérhető formája: a munkatermelékenység növekedése; pontosabban a munkatermelékenységek a fejlettebb EU-gazdaságoknál gyorsabb növekedése a felzárkózó országokban. A magyar gazdaság az átmenet időszakában sikeresebbnek tűnik a többi fejlett közép- és kelet-európai országnál a munkatermelékenység növelésében. A már idézett WIIW [1999] tanulmányban például a feldolgozóipari adatok szerint 1993–1997-ben a vizsgált négy ország közül Magyarország mutatta egyértelműen a legkedvezőbb teljesítményt: ebben az időszakban a termelékenység átlagos növekedési üteme Szlovéniában és Csehországban valamivel meghaladta a 6 százalékot, Lengyelországban megközelítette a 12 százalékot, míg Magyarországon elérte a 14 százalékot.

Az Európai Unió országainak fejlődésével való összehasonlítás azt mutatja, hogy az ipari termelés egészében – és a feldolgozóiparban különösen – a magyar és lengyel fejlődés kiugróan gyorsnak volt tekinthető a termelékenység növekedésének területén. A legfrissebb adatok szerint ez a tendencia folytatódik: míg az unióban az ipari és a feldolgozóipari termelékenység is átlagosan 6–6 százalékkal emelkedett 1999-ben és 2000 első negyedévében (az előző év megfelelő időszakához képest), ugyanezen időszakban Magyarországon a növekedés 19 százalék, illetve 21 százalék, Lengyelországban pedig 13 százalék, illetve 12 százalék volt. Csehország termelékenységnövekedése ugyanekkor csak valamelyest haladta meg az unió átlagát (10 százalék, illetve 8 százalék).²⁷

A közelmúlt hazai fejlődéséről számos elemzés mutatta ki, hogy a külföldi működő tőke bevonása, a multinacionális vállalatok jelenléte döntő mértékben járult hozzá a termelékenység példászerűen gyors növekedéséhez. A munkaerőpiac kilencvenes években végbement folyamatait elemző tanulmányok e mellett azt is kimutatják, hogy a külföldi tulajdonú vállalatok a termelékenységben elért eredményeikre alapozva a bérek felzárkóztatásában is élen járnak. Köllő [2000a] elemzése igazolja például, hogy a magyar és a külföldi vállalatok közötti tekintélyes bérkülönbségeknek (1998-ban a külföldi cégeknél kifizetett bérek a hazai átlag másfélszeresét érték el) kiemelkedően legfontosabb forrása a termelékenységek különbsége volt; emellett még az eltérő méret-, szakmai, nemek és életkorok szerinti összetétel befolyásolta a bérszínvonal különbségét.

Ugyanakkor a külföldi és hazai tulajdonú vállalatok bérvizonyaihoz hasonló különbségek mutathatók ki a hazai magán- és nem magántulajdonú vállalatok között is. A közszféra egy jelentős részében természetesen nehéz a termelékenység változását értelmezni és mérni. Kézdi [1998, 2000] szerint ugyan a közszférában foglalkoztatottak arányának növekedése meghaladta a végbement relatív keresetcsökkenést, ugyanakkor a közszférában foglalkoztatottak keresete nagymértékben csökkent a versenyszféra

²⁶ Itt hangsúlyozzuk azt is, hogy az előzőekben elvégzett összehasonlítás az EU és Magyarország bérszintje között 1996–1997-re vonatkozott.

²⁷ Forrás: Indicators of Industrial Activity. OECD, 2000, No. 2.

hasonló munkavállalóihoz viszonyítva. Figyelemre méltó, hogy a különbségek a magasabb keresetű közszférabeliek esetében növekednek. A közszféra béreinek relatív csökkenése előbb-utóbb hatni fog a munkaerő-kínálatra: a konvertálható foglalkozások esetében (például jogászok, bizonyos tanár szakmák) az elvándorlás, míg más szakmákban (például orvosok) – amennyiben a feltételek nem változnak – hosszabb távon a szakmaválasztás révén valósul majd meg a kínálat alkalmazkodása az alacsony bérekkel (akarva vagy nem akarva) jelzett kereslethez. *Kézdi* elemzése felhívja a figyelmet arra is, hogy a verseny- és a közszféra munkaintenzitásának különbségében egyéni preferencialehetőségek rejlenek, ami a közszférában dolgozók számára „kellemesebb” munkafeltételeket, alacsonyabb intenzitással végzett munkát, ugyanakkor alacsonyabb bérek elérését teszi lehetővé.

Magyarország pozíciója a nettó bérek alapján

A munkabér, mint már többször hangsúlyoztuk, nem csak a versenyképesség szempontjából fontos egyik termelési tényezőnek az ára, azaz munkaerőköltség, hanem a foglalkoztatottak jövedelme is. Ezért a bruttó munkaerőköltség elemzése önmagában nézve félrevezető is lehet.²⁸ A munkaerőköltségek, illetve a bruttó keresetek és a nettó jövedelmek egymáshoz viszonyított aránya országoként nagyon eltérő.

Az adó- és járulékteherket országoként mutatja be a 9. táblázat. Az alacsony magyar munkaerőköltségeket ugyanúgy a legmagasabb csoportba tartozóan magas adó- és járulékköltségek terhelik, mint a legmagasabb jövedelmű országokban (Németországban, Belgiumban, Svédországban stb.). A többi csatlakozni kívánó ország munkaerőköltségében az adó- és járulékteher jóval szerényebbek (mind Csehországban, mind Lengyelországban 10 százalékponttal kisebbek), mint nálunk. Az Európai Unió szegényebb országaiban (különösen Görögországban, Portugáliában) pedig a terhek további közel 10 százalékponttal alacsonyabbak.

9. táblázat

100 egységnyi munkaerőköltségre jutó nettó jövedelem (1997-ben)

A nettó jövedelem feletti adó- és járulékteher szerinti csoportok					
Magas	Közepes		Alacsony		
Belgium	43,40	Finnország	51,06	Spanyolország	61,00
Németország	47,68	Franciaország	51,31	Norvégia	62,68
Magyarország	48,03	Ausztria	54,41	Görögország	64,17
Olaszország	48,52	Dánia	54,85	Luxemburg	64,83
Svédország	49,27	Lengyelország	56,10	Írország	66,08
		Hollandia	56,42	Portugália	66,09
		Csehország	57,10	UK	68,02

Forrás: OECD [1998] alapján saját számítások, vásárlóerő-paritáson összehasonlított keresetszintek.

²⁸ A kérdés gyakran felmerült a kilencvenes évek első felében. *Godfrey* [1994] 1989 és 1992 között vizsgálta a termékegységre jutó magyar munkaerőköltségek alakulását, ami akkor 26 százalékos emelkedést mutatott, és úgy tűnt, komolyan veszélyezteti a magyar áruk versenyképességét. Valójában akkor alakult ki a mai magas adó- és járulékteher-szerkezet, vagyis a magas bérterhek.

A migrációtól való nyugati félelmek egyik oka az a feltételezés, hogy az újonnan csatlakozó tagországokból beáramló olcsó külföldi munkaerő kiszorítja majd a hazai munkaerőt a rendelkezésre álló munkahelyekről (növekvő munkanélküliség), illetve lenyomja a hazai magas munkabéreket.

Elvileg nem zárható ki, hogy a jelentős bérkülönbségek migrációhoz vezetnek. A szokásos feltételezés szerint ugyanis két terület (régio, állam stb.) között a meginduló migrációs folyamatoknak (békeidőben) az aránylag jelentős bérkülönbség az egyik oka, feltéve, hogy a mobilitásnak nincsen érdemi korlátja. (Ez a bérek úgynevezett *húzóhatása*; az irodalom a kivándorlás másik fő tényezőjének a nagyarányú hazai munkanélküliség *tolóhatását* tekintti.)

A migrációs várakozások ellen fontos érv mindenekelőtt az unió történetében eddig tapasztalt tendencia: nagyon mérsékelt volt a vándorlás a tagállamok között, s mérsékelt volt az újonnan csatlakozott szegényebb államokból is a fejlettebb európai tagországokba irányuló migráció (mindenekelőtt Spanyolországból, Portugáliából, illetve Görögországból, korábban a szabad helyváltoztatás lehetővé tételkor a már tag Olaszországból). *Hárs* [1995] tanulmánya igazolja, hogy a mobilitás nem indult meg a korlátok, akadályok eltörlésének ösztönző hatására, azt sokkal inkább az egyes országok gazdasági folyamatai szabályozták. A félelem azonban minden esetben megfogalmazódott.²⁹

Érdemes megemlíteni az unión belüli legújabb tapasztalatokat is. A kutatók a német egyesítés utáni kelet- és nyugatnémet területek béreinek konvergenciáját és a mobilitást vizsgálva, arra a figyelemre méltó eredményre jutottak, hogy az államhatárok lebontása után még Berlinben is jelentős maradt a bérek eltérése – bár a helyi közlekedés a mobilitási költségeket itt a minimálisra szorítja –, másutt pedig a mobilitás meglévő, de enyhe természetes akadályai mellett az emberi tőke színvonala s a rugalmatlan munkaerő-piaci intézmények akadályozták továbbra is a bérkonvergenciát (vö.: *Boeri és Bröcker*, 2000, *Hunt* 2000). Más vizsgálatok is a migráció negatív hatásától való félelmek alaptalanságát igazolják: az osztrák és német munkaerőpiac egyes szegmenseiben, ahol a kilencvenes években nagyobb arányban jelentek meg külföldiek, a bérekre, illetve munkanélküliségre gyakorolt hatásuk nem volt kimutatható. A munkanélküliség kockázata és a külföldiek részaránya között nincsen lényeges összefüggés. A külföldiekkel szembeni *beállítottság* ugyanakkor kapcsolatban van a munkaerő-piaci státusszal: míg a *hazai munkanélküliek úgy vélik*, hogy a külföldiek foglalkoztatásának kedvezőtlen foglalkoztatottsági következménye van, ezzel szemben a foglalkoztatottak körében ilyen értékelés kevésbé tapasztalható. A kutatások arra is rámutatnak, hogy a migránsok inkább prosperáló ágazatokba áramlanak. Általában nem volt jellemző az elbocsátás és a bérek visszafogása azokban az ágazatokban, ahol növekedett a külföldiek aránya. A kérdés inkább az, mi történt volna a bérekkel és a foglalkoztatással, ha nem növekedett volna ezekben az ágazatokban a külföldiek aránya. Jó összefoglalót ad ezekről a vizsgálatokról például *Boeri és Bröcker* [2000], valamint *Winter-Ebmer és Zweimüller* [1996].

Az unióbeli mérsékelt migráció mellett a hazai tapasztalatok is az intenzív vándorlás valószínűsége ellen szólnak. A regionális mobilitást egy sor külső tényező akadályozza: a lakáshiány, az igen magas mobilitási költségek, az új lakhelyen várható jövedelem bizonytalan kilátásai. Magyarország kis mérete természetesen elvileg azt is lehetővé tenné, hogy a területi aránytalanságokat napi, esetleg heti *ingázással* lehessen kiegyenlíteni. A nem megfelelő közlekedési infrastruktúra, az utazás magas és a mun-

²⁹ A migrációval kapcsolatos kohéziós országai tapasztalatokról lásd a *Gács* és szerzőtársai [2001] figyelmében található ország tanulmányokat.

kanélküliek számára esetenként megfizethetetlen költségei azonban az ingázás elé komoly korlátokat állítanak (Köllő, 1997). 1999-ben és 2000-ben a közép- és nyugat-magyarországi régiókban esetenként már a termelés korlátját jelenti bizonyos (szak)munkaerő hiánya, mégsem jár sikerrel a kedvezőtlenebb munkaerő-piaci és bérhelyzetű északkeleti régiókból való átcsábítás. Az ismétlődően felröppenő hírek szerint mind az ingáztatás, mind az átköltöztetés sikertelennek bizonyult.³⁰

A belső mobilitás tehát szerény; a mobilitást a legkönnyebben konvertálható szakmák esetében az országon belül megyénként különösen tekintélyes keresetkülönbségek sem ösztönzik. Az adatok azt mutatják (OMKMK 1997-es bértarifa-felvétel), hogy mintegy 70 százalék körüli az eltérés az ország legmagasabb és legalacsonyabb jövedelmet kínáló megyéjében a fizikai munkakörök majdnem mindegyikének besorolási kategóriánkénti keresete között, de ennek hatására sem indul el jelentős munkaerő-vándorlás.

Mivel magyarázható a mobilitás hiánya? A keresetkülönbségekben megjelennek bizonyos regionális különbségek, ám régióként az ott működő vállalatok, ágazatok, vállaltípusok is egyben eltérő hatékonyságúak; emellett a munkaerő minősége, intenzívebb (hatékonyabb) munkára foghatósága, sikeres konvertálhatósága is eltérő. Kutatások azt a megfontolandó eredményt igazolták Magyarországon (is), hogy a kilencvenes évek derekára nem mutatható ki jelentősebb különbség az *azonos intenzitású és termelékenységgű munkát* végző különböző ágazatokban dolgozók keresete között. A regionális különbségek is csökkentek abban az értelemben, hogy azonos (minőségű, hatékonyságú) munkaerő regionális különbségektől eltekintve nagyjából azonos kilátásokkal rendelkezne, amennyiben régióként nem különbözne a munkaerő keresete (Köllő, 2000b). A vándorlásnak tehát – sem belföldön, sem külföldön – nem az átlagos keresetkülönbség a mozgatója, hanem az adott képzettséggel és adott intenzitással elérhető kereset.

Végül jóléti szempontból is fontos eloszlatni azt a közkeletű feltételezést, hogy a migrációt a bérkülönbségek ösztönzik. A hazai és a külföldi keresetszint különbsége ugyanis nem elegendő ösztönzője a migrációnak, azt a keresetek mint jövedelmek *jóléti* szempontú összevetése teheti relevánssá a migrálni készülő számára. Az összehasonlításához tehát a munkából származó jövedelem által *elérhető életszínvonalat* kell alapul venni (eltekintve itt a nem bérjellegű jövedelmektől és a nem mérhető bérjellegű jövedelmektől, noha ezek figyelembe nem vétele komoly torzítást okozhat). Ebből a szempontból fontos a bérek vásárlóerő-paritáson vett egybevetése, melyet tanulmányunkban többször is megtettünk. Ferenczi [2000b] hívja fel a figyelmet arra, hogy az árak összehasonlításával kapcsolatos problémáktól mentes *naturális mutatók* szerint Magyarország a bérek által jelzettnél jóval közelebb áll Ausztriához: az ezer alkalmazottra jutó televíziók vagy telefonvonalak számában csak 12 százalék, illetve 28 százalék Magyarország elmaradása, s a kábeltelevíziót használók számában le is körözte Ausztriát (1997-ben).

A bérkonvergencia scenáriói

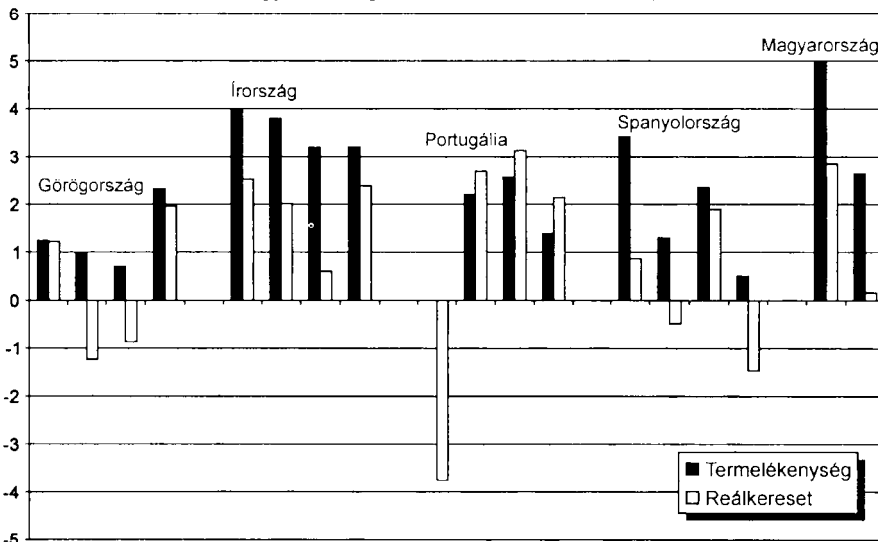
Az alábbiakban a magyarországi bérek jövőbeli alakulásának előrejelzésére teszünk kísérletet. Ehhez visszakanyarodunk cikkünk egy előző fejezetéhez, ahol rámutattunk a termelékenység növekedésének fontosságára és arra, hogy a munkatermelékenység növekedése gyakran mérce, még ha nem is kizárólagosan használják a bérek alakításánál. *A 11. ábra* azt mutatja, hogy a kohéziós országokban és Magyarországon hogyan viszonyultak egymáshoz a nemzetgazdasági szintű termelékenység és a reálkeresetek növekedése. Az adatok szerint Portugália három ötéves időszakát leszámítva (amikor

³⁰ Lásd: Farkas József György: Munkaerő-csábítás lakással. *Népszabadság*, 2000. okt. 10. 18. o.

többnyire enyhe többlet mutatkozott a bérnövekedés javára³¹⁾ a szabály az volt, hogy a reálkeresetek emelkedése rendre elmaradt a munkatermelékenység növekedése mögött (az összefüggés voltaképp azt jelzi, hogy a kohéziós országokban a termékegységre jutó bérköltségek reálindexe általában csökkenést mutatott). Ez nem volt ennyire szabályszerű az egész uniós átlagában, ahol egyenlő számban fordultak elő bértöbbletes és bértakarékos időszakok, és 20 év alatt így egyfajta kiegyenlítődés valósult meg (az ezzel kapcsolatos adatokat itt nem közöljük). Ha figyelembe vesszük, hogy a kohéziós országokban a vizsgált 20 évben még jelentős szerepet játszottak a munkaintenzív, tehát keresletüket illetően nagy bérköltség-rugalmasságú ágazatok, valamint azt a jelenséget, hogy az egész unióban az elmúlt két és fél évtizedben a bérek aránya csökkent a GDP-ben (lásd: *Gros és Hefeker*, 1999), akkor talán nem meglepő ez a jelenség. A kohéziós országok az elmúlt évtizedekben hosszabb időn át jelentős munkanélküliséggel küzdöttek,³²⁾ és ez azt jelentette, hogy a bértárgyalások során a munkavállalók képviselői nem tarthatták csupán a termelékenység növekedését szem előtt. Görögországban és Portugáliában a korai baloldali populista kalandok után kiépültek a központi béralku intézményei (ez az intézményi fejlemény Írországra is igaz), amely intézmények tervszerűn igyekeztek szolid bérpolitikát folytatni. Figyelemre méltó, hogy a visszafogott bérpolitika Írországra és Spanyolországra is jellemző, ahol pedig a tipikusan alacsony bérral dolgozó iparágak aránya a közelmúltban visszaszorult.

11. ábra

**A termelékenység és a reálkereset átlagos éves növekedése
ötéves időszakokban, százalékban
(1982–1985, 1986–1990, 1991–1995, 1996–2000,
Magyarország első időszak: 1994–1995)**

Forrás: OECD [1997, 2000] és saját számítások.

³¹⁾ Ezek a többletek valójában az első időszakban „felhalmozott” tetemes tartalékokra építhettek. Portugália egyébként a gyarmatokról a 70-es évek közepétől beözönlött hatalmas munkaerőtöbblet miatt nehezen tekinthető tipikus felzárkózó országnak. Ezzel kapcsolatban lásd: *Gács és szerzőtársai [2001] B* függelékét.

³²⁾ S közöttük Spanyolország a munkanélküliség terén jó ideje „utcahosszal vezet” az EU tagállamai köreiben.

Amikor a magyar bérfelzárkózást próbáljuk előrejelezni, úgy gondoljuk, indokolt a makroszintű munkatermelékenység növekedéséből kiindulni, még ha az sokkal kevésbé könnyen értelmezhető is, mint mondjuk a feldolgozóipari munkatermelékenység javulása.³³ A 10. táblázat néhány kiinduló adatot tartalmaz az előrejelzésünkhöz.³⁴ Az adatok egyrészt azt mutatják, hogy az elmúlt években a bruttó hazai termék növekedésének döntő része származott a termelékenység növekedéséből, és a reálbérek – akár azok bruttó, akár nettó változatát vesszük – kevésbé nőttek a termelékenységnél; valójában a 1995–1996-os évek miatt az időszak egészében csökkentek vagy stagnáltak.

10. táblázat

Néhány makrogazdasági változó alakulása Magyarországon
(Éves növekedési ütem, százalékban)

	1995	1996	1997	1998	1999	1995-1999
						Átlag
GDP	1,5	1,3	4,6	4,9	4,5	3,3
Foglalkoztatottak száma	-1,9	-0,5	0,3	1,5	3,1	0,5
Egy foglalkoztatottra jutó reál GDP	3,5	1,8	4,3	3,3	1,4	2,8
Nettó reálkereset	-12,2	-5	4,9	3,6	2,5	-1,5
Bruttó reálkereset	-8,9	-2,6	3,4	3,5	5,5	0,0

Forrás: OECD [2000], MNB [2000].

A továbbiakban folytatjuk azt a számítást, amelyet a Gács- [1999, 2000] tanulmányokban elkezdtünk, s melynek néhány eredményét a 4. táblázatban közöltük. Felteszszük, hogy a GDP az ott megadott ütem szerint fog nőni 2005-ig és 2010-ig. Azt követően a csatlakozási scenárióban a GDP 2020-ig is a 2005 és 2010 között kialakult ütemben fejlődik, míg a csatlakozás nélküli scenárióban a növekedési ütem fokozatosan visszaesik, és 2010 és 2020 között 3,6 százalékos átlagos növekedést mutat.

Elfogadjuk az említett tanulmányokban tett feltételezést is, hogy a foglalkoztatottak száma az ezredforduló körüli viszonylag gyors növekedés után hosszabb távon legfeljebb évente 0,5–1 százalékkal fog bővülni.³⁵ Ez a két támpont már „kijelöli” a termelékenység növekedési pályáját. Hasonló számításokat végzünk az EU-15 csoportra is: a GDP évi átlagos 2 százalékos növekedéséből kiindulva, a foglalkoztatottság növekedését megbecsülve (2001 és 2020 között évi átlagban mintegy 0,6 százalék) megkapjuk a munkatermelékenység várható növekedését.

Ezután már arra a kérdésre összpontosíthatunk, hogy vajon a következő évtizedekben a piac és a béralkuk folyamata (beleértve a kormányok tevékenységét) mennyi bérnövekedést juttat majd a foglalkoztatottaknak a termelékenység növekedéséből. Anélkül, hogy fetiszizálnánk a 11. ábra eredményeit, azok alapján felteszszük, hogy Magyarország (és bármely csatlakozni kívánó kelet-európai ország) számára *expanzív*

³³ Ugyanakkor, a feldolgozóipar kizárólagos vizsgálata ugyancsak joggal bírálható, hiszen ez a szektor a fejlett országokban az összes gazdasági teljesítménynek csak mintegy 20 százalékát adja, s maga is igen heterogén. Vö.: Lindar és Scheremet [1998].

³⁴ Tisztában vagyunk azzal, hogy még ezek az alapadatok is könnyen vitathatók, hiszen ahány forrás, annyi eltérő érték, de valahonnan mindenképpen el kell indulni.

³⁵ Ez a feltevés a hazai demográfiai trendeket tekintve túlságosan optimistának mondható. Ezek mellett azonban figyelembe veszi, hogy a munkaerőpiacról az elmúlt évtizedben kiszorult dolgozók egy része oda esetleg vissza fog térni, valamint a viszonylag korai EU-csatlakozással kapcsolatosan is jelentős, a munkaerőpiacot is érintő bevándorlásra kerülhet sor.

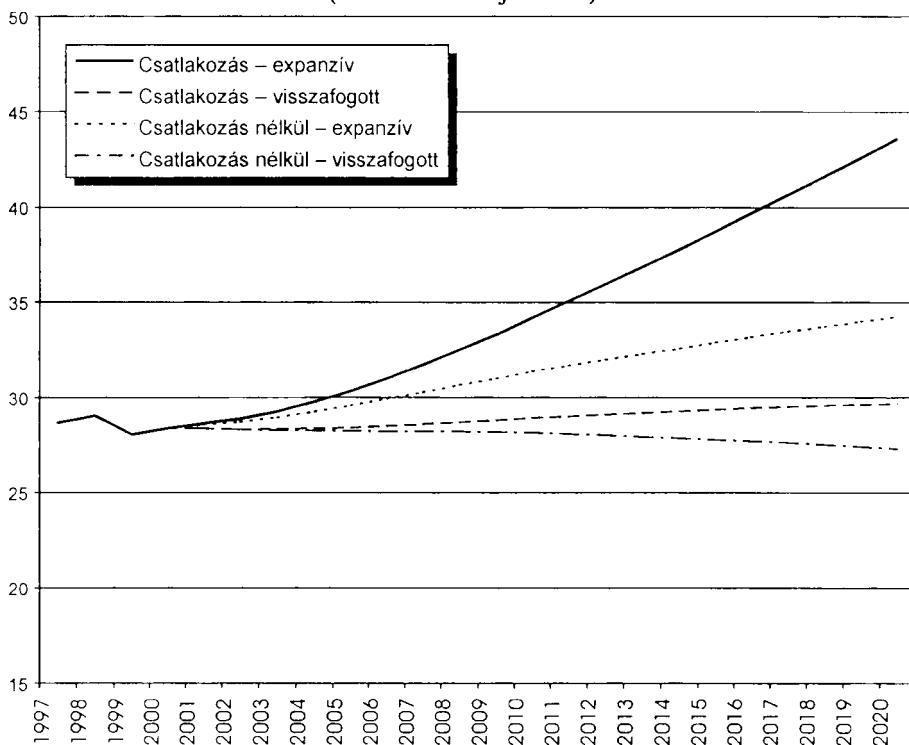
béripolitikát az jelentene, ha a reálbérek növekedése elérné a termelékenység növekedésének 90 százalékát, míg *visszafogott béripolitikáról* akkor beszélhetnénk, ha a reálbérek növekedése a termelékenység növekedésének 40 százalékát tenné ki.

Ezen a területen az EU-csatlakozási és csatlakozás nélküli pályák között annyi megkülönböztetést teszünk, hogy a csatlakozás elmaradása esetén az expanzív béripolitikát 80 százalékos termelékenység/bér aránnyal (tehát nem 90 százalékkal) jelöljük ki. Ennek oka, hogy úgy gondoljuk, a csatlakozás elmaradása nemcsak mennyiségi (növekedési ütemben mérhető) veszteségekhez vezet, hanem a gazdaság struktúrája, „mélysége” is más módon fog fejlődni. Témánk szempontjából itt az a fontos, hogy a képzettebb, jobban kereső munkaerőt alkalmazó iparágak jóval lassabb ütemben fognak teret nyerni a kevésbé képzett és kevésbé jól fizetett alkalmazottakkal dolgozó iparágakkal szemben, többek között azért, mert az előzőek komoly beruházást és a multinacionális cégek hálózati rendszerébe való szerves kapcsolódást kívánnak meg, ami a csatlakozás elmaradása esetén kevésbé lehetséges.

Az unió átlagára nem vázolunk fel bérkialakítási alternatívákat: az EU-15 csoportra – ugyancsak a múltbéli adatok tendenciáját továbbvetítve – feltesszük, hogy ott a termelékenység növekedés 100 százalékának megfelelő reálbéremelés valósul meg.

12. ábra

**A magyar bérek konvergenciapályái alternatív csatlakozási és beralakítási feltételezések mellett
(EU-15 bérszintje = 100)**

Forrás: saját számítások.

Számításainkat 1997-es vásárlóerő-paritásos, USD-ben kifejezett, bruttó béradatokból indítottuk (forrása: OECD, 1998). Az egyéb változók 1997 és 2000 közötti tény, és előrejelzett értékeit az OECD [2000] alapján vettük figyelembe, majd előrejelzést, illetve számításokat készítettünk 2020-ig. Az eredményeket a 12. ábra foglalja össze.

A különböző bérnövekedési pályák azt mutatják, hogy 2005-ös EU-csatlakozás esetén és expanzív bérnövekedést feltételezve 2020-ig Magyarország 15 százalékpontot tudna behozni az EU átlagához képest fennálló bérelmaradásból. Az eredményekből jól látható, hogy a számítások nagyon érzékenyek a bérkialakítás expanzív és visszafogott jellegét meghatározó paraméterekre. Az ábrán megfigyelhető, hogy még EU-csatlakozás (tehát gyorsabb növekedési pálya) esetén is elképzelhető olyan viszony a termelékenység és a bérek növekedése között, hogy két évtized alatt a magyar gazdaság unióhoz képesti bérelmaradása a gyors GDP-növekedés ellenére sem csökken.

A fenti szimuláció bemutatásával semmi esetre sem szeretnénk olyan benyomást kelteni, hogy a munkatermelékenység és a bérek emelkedése közötti koefficiens közvetlen gazdaságpolitikai változó lenne. Annak értéke igen sok, a reálgazdaság szerkezetében gyökerező körülménytől függ, akárcsak a foglalkoztatás struktúrájától, a munkaerőpiac intézményeitől, a vállalatok nemzetközi beágyazódásától és tulajdoni viszonyaitól, az árfolyamrendszertől stb. A kohéziós országok elmúlt évtizedes tapasztalatai is azt mutatják, hogy milyen nehéz megtalálni a kompromisszumot, ahol a bérek alakulása és általában a munkaerőpiac működése kielégíti a bérekkel szemben támasztott két követelményt, hogy a bérköltség szintje ne akadályozza az országban működő vállalatok nemzetközi versenyképességét, ugyanakkor a foglalkoztatottak méltányos módon részesüljenek az általuk is létrehozott új értékből (lásd: *Gács és szerzőtársai*, 2001, Függelék).

A kompromisszum megtalálásának kudarcát mutatja még egy, az unióhoz csatlakozott gazdaságilag elmaradott ország példája. Létezik ugyanis még egy a közelmúltban az EU-hoz csatlakozott gazdaság, az uniótól kiemelkedő támogatásban részesülő kohéziós ország, amelyről nem szokás külön országtanulmányokat írni. Pedig – noha egyedi sajátosságait nem szabad szem előtt téveszteni, mégis sok tekintetben, például a bérfelzárkózás területén – igen sok tanulsággal szolgál a leendő kelet-európai EU-tagországok számára. Ez az ország a volt NDK, más kifejezéssel a *Neue Bundesländer*. Nem volt még gazdaság, amely ennyire előkészítés nélkül, egyik napról a másikra lett az unió tagja, amely ilyen gyorsan kellett, hogy átvegye az *acquis*-t, amely ilyen mértékű külső transzferekben (köztük uniós támogatásban) részesült, s ami a legfontosabb, amely ilyen gyorsasággal zárkóztatta fel a bérszínvonalát az uniós átlaghoz.

A német egyesítést követően 1990 és 1995 között a keletnémet bérek nyugatnémet márkában mérve több mint 100 százalékkal emelkedtek, annak ellenére, hogy a munka termelékenysége bár javult, továbbra is alacsony szinten volt, a munkanélküliség pedig (többek között a magas bérek miatt) robbanásszerűen megnőtt (lásd: *Franz és Steiner*, 1999, valamint *Burda*, 2000).

Az expressz gyorsasággal végrehajtott bérkonvergencia kifejezetten politikai indíttatású volt, de a nyomás nem is csak, mint közismert, a magas politika felől jött, hanem a nyugatnémet szakszervezetek így próbálták megvédeni saját territóriumukat az olcsó keleti munkaerőtől. A nyugati oldalról érkező tetemes transzferek szintén szakszervezeti támogatással jöttek, mégpedig azért, hogy a magas bérek mellett a keletnémet vállalatok a gazdálkodást fenntarthatassák. A 90-es évek első felére betervezett 100 százalékos bérkonvergencia azonban nem valósult meg, és amint a nyugati segélyeket visszafogták, egyre több vállalat igyekezett kibújni az iparági szintű kollektív megállapodások alól, mert a fennálló termelékenység mellett nem tudták fizetni a nyugati vezetésű szakszervezetek által kialakított béreket.

Mintegy másfél-két éve váratlanul, de nem minden előzmény nélkül bukkant fel a bérkonvergencia fogalma az uniós csatlakozással kapcsolatos viták témáinak sorában. Mivel a fogalommal kapcsolatos hiedelmek, külföldön éppúgy, mint belföldön befolyást gyakorolhatnak a csatlakozási tárgyalásokra, a közhangulatra és a ratifikálás kiemelésére, érdemesnek tűnt megvizsgálni a bérkonvergencia elméleti hátterét, nemzetközi empirikus tapasztalatait és a magyar kilátásokat.

A tanulmányban négy kérdésre kerestük a választ. Az *első kérdéssel* (vagyis azzal, hogy értelmes, illetve értelmezhető fogalom-e a bérkonvergencia) kapcsolatos vizsgálatok azt mutatták, hogy a közgazdasági elmélet lényegében nem ismeri a bérkonvergencia (vagyis a bérek regionális integrációk létesítése előtt vagy annak következtében felmerülő felzárkózásának) fogalmát és nem is foglalja közibe. A bérek kiegyenlítődése megjelenik a tényezőárak kiegyenlítődések nevezetes tételében, amely a külkereskedelmi elmélet egyik alapvetése. Ez a tétel azonban csak igen szigorú feltételek mellett érvényesül, és nincs külön változata regionális integrációkra. Lehetséges a bérkonvergenciát a növekedésemélet keretében értelmezni (a reálkonvergencia megvalósulásához kapcsolódó jelenségként), de ennek elméleti kidolgozása még nem történt meg.

Az elméleti alapvetés hiánya lehet az egyik oka annak is, hogy a bérek uniós belüli felzárkózásáról nagyon kevés nemzetközi vizsgálat létezik. Az a két elemzés, amelyet tanulmányunkban ismertettünk, arról tanúskodik, hogy ha nem is törvényszerűen, de – elsősorban vásárlóerő-paritások adatokat tekintve – némi konvergencia megvalósult a ma gazdagabbnak számító uniós tagországok bérszínvonalá között. A másik ok, ami miatt kevés elemzés született, minden bizonnyal az, hogy semelyik korábbi kibővítés esetében, a csatlakozás előtti politikai viták során nem vették elő a bérek felzárkózásának követelményét. Erről az is beszédesen tanúskodik, hogy a szegényebb tagországok bérei csatlakozásuk idején, de többük esetén a mai időpontban is olyan viszonylag alacsony szinten állt és áll, amelyet ma a kelet- és közép-európai országok esetében a csatlakozást kizáró alacsony szintként szoktak megjelölni.

A *második kérdésre* (Megvalósult-e a bérkonvergencia?) elemzéseink alapján nem kaptunk egyértelmű választ. Akár az egy főre jutó GDP-t tekintjük a kohéziós országok körében több évtized távlatában, akár a különböző bérmutatókat, egyes országok a konvergencia útját, míg mások nem egyértelmű pályát követtek. A mind a négy kohéziós országra kiterjedő ökonometriai panelbecslés igazolta, hogy a bérkonvergenciát a reálkonvergencia (a gazdasági fejlettségi szintek kiegyenlítődéseként) részeként lehet értelmezni, különösen az EU-csatlakozás után. A csatlakozást követően az egy főre jutó GDP és a bérmutatók növekedése egy stabil, az egész EU-ra jellemző elaszticitás szerint kapcsolódnak egymáshoz.

A *harmadik kérdésre* (Milyen a magyar bérek helyzete?) sokoldalú elemzés segítségével igyekeztünk válaszolni. Megmutattuk, hogy az EU-átlagtól való távolság vásárlóerő-paritáson számolva rendre jóval kisebb, mint a valutaárfolyamon számolt mutatók különbsége, és hogy a nettó bérek esetében a magyar bérek még kelet-európai viszonylatban is elmaradtak. A gazdasági növekedéshez képest is lassan emelkedő magyar bérekhez az elmúlt években a munkatermelékenység igen gyors növekedése társult, amelyek így együtt biztosították a magyar termékek erős költség-versenyképességét.

A *negyedik kérdésre* (Melyek a bérek felzárkózásának lehetséges pályái?) a bérek igazodásának négy változatát dolgoztuk ki olyan aggregátsági szinten, mint amilyen a tanulmány megelőző elemzései mozogtak. Az eredmények azt mutatják, hogy a következő húsz évben EU-csatlakozás, viszonylag gyors gazdasági növekedés és expan-

zív, a termelékenység növekedésével szorosan lépést tartó bérpolitika mellett is a magyar gazdaság csak mintegy 15 százalékpontot tud behozni az EU-átlagtól való mai 70 százalékos lemaradásából. Az alternatív pályák azt mutatják, hogy még EU-csatlakozás és gyors növekedés mellett is lehetséges olyan, a kohéziós országok fejlődése során időszakonként tapasztalt visszafogott beralakulás, hogy a magyar gazdaság az EU-átlagtól való bérhátrányából két évtized alatt szinte semmit sem hoz be.

A kohéziós országok tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy a gazdasági fejlődés és a bérek alakulásának összefüggései igen összetettek és sokszínűek. További, az itteninél mélyebb – a műszaki fejlődés sajátosságaira, a termelés ágazati összetételére, a reálárfolyam alakulására is kiterjedő – vizsgálatokra van ahhoz szükség, hogy a magyar gazdaság növekedési pályájának és a bérek felzárkózásának összefüggéseit megérthessük.

Visszakanyarodva a bérkonvergenciával kapcsolatosan a közelmúltban hangoztatott politikai követelményekhez, röviden a következő mondható. A követelések elméleti alapja vitatható, korábbi EU-bővítések során azokat nem érvényesítették. Különösen a keletnémet példa (de a görög és a portugál fejlődés bizonyos szakaszai is) arra figyelmeztetnek, hogy legyenek akár szavazatmaximalizálásban érdekelt politikusok vagy az érdekcsoportjukért mindent megtevő szakszervezeti vezetők – az unió nyugati vagy keleti oldalán –, akik a csatlakozni kívánó országok béreinek gyorsított felzárkózásáért állnak ki, követeléseik megvalósítása kockázatos. A nem szervesen, nem a gazdaság struktúrájából és ténylegesen működő intézményi kereteiből következő bérkonvergenciának nagy lehet az ára, s a bérelőny korrekciós mechanizmusokon keresztül hamar fel is morzsolódhat.

Hivatkozások

- Barro, R. – Sala-I-Martin, X.* [1995]: *Economic Growth*. New York, McGraw-Hill, Inc.
- Baumol, W.* [1986]: *Productivity Growth, Convergence and Welfare*. *American Economic Review*, 76. (December), 1072–1085.
- Boeri, Tito – Bröcker, Herbert* [2000]: *The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States*. Final report. European Integration Consortium, DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin–Milano.
- Bradley, J. – Modesto, L. – Sosvilla-Rivero, S.* [1995]: *HERMIN: A macroeconomic framework for the EU periphery*. *Economic Modelling*, July.
- Burda, M. C.* [2000]: *East-West German Wage Convergence after Unification: Migration or Institutions?* (Mimeo) Humboldt Universitaet zu Berlin.
- European Economy [1999]: *Broad Economic Policy Guidelines*. *European Economy*, Main edition, No. 68.
- Fazekas Károly* (szerk.) [2000]: *Munkaerő-piaci tükrő 2000*. MTA Közgazdaságtudományi Kutató-központ, Budapest.
- Ferenczi Barnabás* [2000a]: *Felzárkóznak-e a bérek is Európához?* In: *Fazekas* [2000].
- Ferenczi Barnabás* [2000b]: *A bérek összehasonlításának buktatói*. Kézirat.
- Fischer, S. – Sahay, R. – Végh, C. A.* [1997]: *From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects*. In: *S. Zecchini* (ed.) [1997]: *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Fischer, S. – Sahay, R. – Végh, C. A.* [1998a]: *From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects*. IMF Working Paper, WP/98/52.
- Fischer, S. – Sahay, R. – Végh, C. A.* [1998b]: *How Far is Eastern Europe from Brussels?* IMF Working Paper, WP/98/53.
- Franz, W. – Steiner, V.* [1999]: *Wages in the East German Transition Process – Facts and Explanations*. Centre for European Economic Research (ZEW), Mannheim, Discussion Papers.
- Gács Endre* [1999]: *Kísérlet a bérszínvonal összehasonlítására*. *Statisztikai Szemle*, szeptember, 722–731. o.
- Gács János* (szerk.) [1999]: *Macroeconomic Developments in the Candidate Countries with Respect to the Accession Process*. A 2. sz. részprojekt összefoglaló tanulmánya az EU által finanszírozott PREPARITY projektben. Bécs és Laxenburg, WIFO és IIASA.

- Gács, János [2000]: Alternative Scenarios for Hungary's Accession and Macroeconomic Development. KOPINT-DATORG Discussion Papers, No. 60. KOPINT-DATORG Economic Research, Marketing and Computing Co. Ltd. Budapest, April.
- Gács János – Hárs Ágnes – Hüttl Antónia [2001]: A bérkonvergencia EU-csatlakozás előtt és után: gazdasági összefüggések, tapasztalatok és lehetséges fejlődési pályák. KOPINT-DATORG Rt. Műhelytanulmány, 24. május. A Függelék szerzői: Berényi Judit – Pásztori Veronika – Somogyi Dorottya.
- Godfrey, M. [1994]: Valóban olyan magasak a magyarországi munkaerőköltségek? Kézirat, ILO Japán program, 9. sz. tanulmány, január.
- Gros, D. – Hefeker, C. [1999]: Labour Costs and Wage Policy Within EMU. European Parliament, Directorate General for Research Working Paper, Economic Affairs Series, ECON, 111 EN.
- Hárs, Ágnes [1975]: The Limits of Free Movement of Labour. Hungary and the European Union. ILO Japan Project on Employment Policies for Transition in Hungary, Working Paper, No. 23. Budapest.
- Hunt, J [2000]: Why Do People Still Live in Eastern Germany? DIW Discussion Paper, 123. March, Berlin.
- Kenen, P. [1989]: *The International Economy*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall Inc.
- Kézdi Gábor [1998]: Foglalkoztatás és keresetek a közszférában. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk). Társadalmi riport 1998. TÁRKI, 143–172. o.
- Kézdi Gábor [2000]: Versenyszféra és költségvetés. In: Fazekas K. (szerk.) [2000], 106–112. o.
- Kolodko, Gr. [2000]: A poszt szocialista átalakulás tíz éve – a gazdaságpolitikai reformokkal kapcsolatos tanulságok. *Közgazdasági Szemle*, március, 197–214. o.
- Kornai János [2000]: Tíz évvel a Röpírat angol kiadásának megjelenése után. *Közgazdasági Szemle*, szeptember, 647–661. o.
- Köllő János [1997]: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. *Esély*, 2. sz.
- Köllő János [2000a]: A gazdasági szektorok béralakulása. In: Fazekas K. (szerk.) [2000].
- Köllő János [2000b]: Regionális keresetek és bérköltség-különbségek. In: Fazekas K. (szerk.) [2000].
- Lauer, Ch. [1999]: The Effects of European Economic monetary Union on Wage Behaviour. IZA Discussion Paper, No. 36, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Lindar, L. – Scheremet, W. [1998]: Does Germany have the „world's highest wage costs”? DIW Discussion Papers, No. 166, German Institute of Economic Research (DIW), Berlin.
- Van Mourik, A. [1994]: Wages and European Integration Studies on the Distributional Impact of a Trade Liberalization Scheme. Maastricht, BIV Publications. MNB [2000]: Éves Jelentés 1999. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Oblath Gábor [1998]: Az árfolyam-politika, bérköltségek és nemzetközi versenyképesség. *Külgazdaság*, 7–8. és 9. sz.
- OECD [1988]: OECD Labor Force Statistics 1966–1986. Paris, OECD.
- OECD [1996]: OECD Labor Force Statistics 1974– 994. Paris, OECD.
- OECD [1997a]: Historical Statistics 1960–1995. Paris, OECD.
- OECD [1997b]: The Tax/benefit Position of Employees 1995–1996. Paris, OECD.
- OECD [1998]: The Tax/benefit Position of Employees, 1997., Paris, OECD.
- OECD [1999a]: OECD Labor Force Statistics 1978–1998. Paris, OECD.
- OECD [1999b]: OECD National Accounts 1960–1997. Vol. 1, Main Aggregates. Paris, OECD.
- OECD [2000]: OECD Economic Outlook. June, Paris, OECD.
- Piacentini, P. [1992]: Intra-European Comparison of Costs and Revenues in Industry. In: Piacentini, P. – Schenkel, M. – Biagioli, M. [1992]: Structures and Differentials of Labor Cost and Real Earnings in the European Context. Milan, IDSE, Quadermo, 10.
- U.S. Department of Labor [2000]: January 2000 International Comparisons of Hourly Compensation Costs for Production Workers in Manufacturing, 1975–1998. Supplementary Tables for BLS News Release, USDL 00-07, January 11. 2000. U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Office of Productivity and Technology, January.
- WIIW [1999]: Trade and Cost Competitiveness of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia. A study for the World Bank. WIIW, June
- Winter-Ebmer, R. – Zweimüller, J. [1996]: Die Auswirkungen der Ausländerbeschäftigung auf den österreichischen Arbeitsmarkt 1988 bis 1991. In: Holzmann, Robert – Neck, Reinhard (szerk.) [1996]: Ostöffnung, Wirtschaftliche Folgen für Österreich. Manz, Wien, 55–104. o.